

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

2020

Jakub Jiroušek

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra občanské výchovy a filosofie

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Vliv Karla Havlíčka Borovského na filosofii Tomáše Garrigua Masaryka
Karel Havlíček Borovský and his influence on Tomáš Garrigue Masaryk's
philosophy

Jakub Jiroušek

Vedoucí práce: PhDr. Věra Jirásková, Ph.D.

Studijní program: Specializace v pedagogice

Studijní obor: B D-ZSV

Odevzdáním této bakalářské práce na téma „Vliv Karla Havlíčka Borovského na filosofii Tomáše Garrigua Masaryka“ potvrzuji, že jsem ji vypracoval pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále potvrzuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 21. 7. 2020

Na tomto místě bych chtěl v první řadě poděkovat vedoucí práce PhDr. Věře Jiráskové, Ph.D. za její trpělivost a vstřícné jednání při vedení mé bakalářské práce. Zároveň bych ji chtěl také vyjádřit díky za nasměrování mých kroků vstříc studiu filosofie.

Za četné podněty bych chtěl dále poděkovat svému drahému příteli PhDr. Václavu Pavlíčkovi, který mi byl ochotným konzultantem v otázkách historických.

ANOTACE

Práce si klade za cíl komplexně popsat vliv názorů a postojů, ale i osobnostní význam Karla Havlíčka Borovského, na filosofii Tomáše Garrigua Masaryka. V souladu s historickými fakty se pokusit uchopit filosofické, etické a politické myšlenky, které nacházejí svůj počátek u Havlíčka a své dovršení v teoretické, ale i často praktické formě u Masaryka. Mým záměrem je také identifikovat kontinuitu názorů v širokém spektru filosofických otázek, ať už tam, kde se Masaryk přímo k Havlíčkovým názorům odvolává, tak také tam, kde není kontinuita explicitně vyjádřena. V práci se také budu snažit postihnout Masarykovu kritickou reflexi k přijímaným názorům a následně podrobit tuto reflexi kritické reflexi vlastní.

KLÍČOVÁ SLOVA

česká otázka, národ, Masaryk, Havlíček, kontinuita, etika, filosofie, politika

ANNOTATION

Bachelor thesis aims to complex description not only of opinions and attitudes of K.H.B. to T.G.M. In accordance with historical facts it deals with philosophical, ethic and political ideas which originated in Havlíček's ideas and graduated in its theoretical and often as well practical form of Masaryk's ideas. My goal is to identify the continuity of ideas in broad spectrum of philosophical questions - both in cases when Masaryk straightforwardly relates to Havlíček's ideas and in cases where its continuity is not expressed explicitly. Further of my plans deals with Masaryk's critical reflection of ideas accepted, and, as a following step – I would like to analyze such reflection with the use of my own critical reflection.

KEYWORDS

czech question, nation, Masaryk, Havlíček, continuity, ethics, philosophy, politics

Obsah

Úvod	6
1 Myšlení o národě u K. H. Borovského a T. G. Masaryka	8
1.1 Historický kontext.....	8
1.2 Vymezení pojmu národ a národní program	11
1.3 Slovanství jako prostor pro vzájemnou spolupráci.....	17
1.4 Slovensko v národně-emancipačním programu Havlíčka a Masaryka.....	21
1.5 Uvědomělý jednatel jako hlavní opora národního života	27
2 Realismus T. G. Masaryka a jeho ideové zdroje v díle a činnosti Karla Havlíčka Borovského.....	34
2.1 Realismus jako filosofický směr.....	34
2.2 Realismus v akademické činnosti profesora Masaryka	35
2.2.1 Masarykovo realistické pojetí historie.....	36
2.2.2 Kritickým realismem proti pověře.....	38
2.3 Politický realismus.....	39
2.4 Havlíček jako politický realista	43
2.5 Masarykova realizace Havlíčkových demokratických myšlenek	45
Závěr.....	47
Seznam použité literatury	49

Úvod

Tématem této bakalářské práce je vliv Karla Havlíčka Borovského na filosofii Tomáše Garrigua Masaryka. Ačkoliv by se dalo namítnout, že prací zabývajících se myšlením T. G. Masaryka bylo napsáno již bezpočet, najít text, jenž by se obsáhle této specifické recepci názorů a postojů věnoval, by byl úkol odsouzený k nezdaru.

V současné době jsou texty T. G. Masaryka díky činnosti Masarykova ústavu opět hojně vydávány a stejně tak se objevuje na pultech knihkupectví rozmanitý počet monografií zabývajících se jeho osobou. Pokusit se pochopit podstatu myšlenek tohoto kritického filosofa a státníka je však úkol, který vyžaduje nejenom komplexní studium jeho vědeckých textů, ale i základní znalost filosofických teorií, jež tvoří jeho ideovou základnu. Jednou z významných osobností českých dějin, které měly vliv na utváření Masarykova myšlení, byl Karel Havlíček Borovský.

Práce je rozdělena na dvě kapitoly, první je zaměřena na úvahy vztahujících se k pojmu národa a druhá se zabývá realistickým směrem myšlení. V první kapitole se budu zprvu snažit vysvětlit vývoj národně emancipačního úsilí českého národa a poté představím genezi národních programů jak u Havlíčka, tak u Masaryka. Dále se zaměřím na Havlíčkovo a Masarykovo potýkání se s fenoménem slovanství a s úvahami týkajícími se slovenské otázky. V závěru první kapitoly poté shrnu, v jakých otázkách je názorová kontinuita Masarykem explicitně vyjádřena a v jakých nikoliv. Zároveň se pokusím za pomoci studií Jana Patočky a Milana Machovce identifikovat stěžejní podstatu Masarykových a Havlíčkových úvah.

V druhé kapitole se budu zabývat fenoménem kritického a politického realismu. Jako první se pokusím vysvětlit obsah pojmu realismus, tak jak je chápán v rámci současného filosofického diskurzu. Následně se budu zabývat kritickým realismem a jeho významem v akademické činnosti T. G. Masaryka. V závěru kapitoly se poté pokusím v díle Karla Havlíčka identifikovat původ některých základních bodů programu Masarykova politického realismu.

Kontinuitu či diskontinuitu názorů budu interpretovat primárně na základě Havlíčkových novinových článků a Masarykových filosofických spisů. V rámci nich budu

také zjišťovat, zda je kontinuita nebo diskontinuita explicitně vyjádřena nebo nikoliv. Vycházet budu zároveň i z několika výkladů filosofů a historiků, kteří se zabývají interpretací Masarykova a Havlíčkova díla. V některých otázkách budu k dokazování kontinuity názorů užívat i soukromou korespondenci obou myslitelů, která nám hlavně u Masaryka odhalí některé názorové postoje, jež by nám zůstaly při pouhém studiu jeho díla skryty. Celá práce bude doplněna stručnou historickou faktografií pro ozřejnění dobového kontextu. Filosofické teze totiž nevznikají ve společenském vakuu, ale reagují na dobové události, zvláště pak u praktických filosofů typu Masaryka a Havlíčka.

S životem a dílem T. G. Masaryka jsem se v rámci svého vysokoškolského studia potkával jak ve výuce dějepisu, tak společenských věd, ovšem vždy jen okrajově. Ve filosofickém kurzu vedeném dr. Věrou Jiráskovou jsem měl poprvé šanci proniknout do díla T. G. Masaryka hlouběji. Od té doby se mi studium zvláště jeho filosofické práce stalo jedním z hlavních témat zájmu mého studia. Během čtení stěžejních děl tohoto velkého filosofa jsem se stále potkával s odkazem Karla Havlíčka Borovského. Osobnost Karla Havlíčka jsem sice v dřívější době vnímal, avšak nikdy jsem se jeho dílem aktivněji nezabýval. K detailnějšímu studiu Havlíčkova života a díla mě nasměřovala až doc. Magdaléna Pokorná, která mi zároveň doporučila některé publikace zabývající se procesem vzniku moderních národů a našeho národního obrození. Bez předešlého studia vývoje národně emancipačních procesů bych zjevně nemohl do této práce zakomponovat odkazy na praktické potřeby doby, jež Masaryk i Havlíček reflektovali. V práci se tedy pokusím o komplexní uchopení daného tématu.

1 Myšlení o národě u K. H. Borovského a T. G. Masaryka

„Národem sluje v nejčistším a nejideálnějším smyslu veliký počet lidského plemene, jenž stejného původu jsa, svým zvláštním jazykem mluví, zvláštní obec (stát) tvoří, zvláštní své náboženství vyznává a zvláštními vlastnostmi a obyčejí od jiných patrně se rozeznává.“

K. H. Borovský., Cizozemci v Rusích.¹

„A všechny tyto prvky dohromady tvoří národnost: totiž jazyk, území, hospodářské a sociální poměry, literatura básnická, věda, filosofie, mravnost a náboženství.“

T. G. Masaryk., Problém malého národa.²

1.1 Historický kontext

Pojem národ a s ním spojené úvahy tvoří nedílnou součást myšlenkového odkazu Havlíčka i Masaryka. Národnostní otázka je u nich v pomyslné kooperaci s koncepty politického realismu a humanity, nikoliv však s myšlenkami revolučními, zvláště pak těmi, které v Masarykově jednání vyvstanou během politické emancipační agitace za první světové války. Jakkoli nelze zpochybnit historický fakt, že první světová válka a s ní spojené revoluční akce podstatně změnily pod záštitou národních ideálů a zájmů mapu tehdejší Evropy, pojem revoluce se ve smyslu preferovaného prostředku v Havlíčkových ani Masarykových úvahách nevyskytuje. Při studiu Havlíčkova a Masarykova díla se člověk nevyhnutelně potká s texty týkající se národně emancipačního procesu, které v době svého publikování vzbudily silné emoce, a nebylo jim vždy věnováno uznání. Na těchto dochovaných pracích můžeme s odstupem času pozorovat viditelnou kontinuitu Havlíčkova a Masarykova programu. Nesmíme opomenout fakt, že Masaryk dokázal aktualizovat Havlíčkovy převážně ve 40. letech 19. století publikované texty pro potřeby období 80. a 90. let 19. století, kdy už byl prakticky po kulturní stránce dovršen proces utváření moderní výbavy národa.³

¹ Havlíček Borovský K., Dílo I, Praha 1986, s. 83.

² Masaryk T. G., Ideály humanitní: Problém malého národa: Demokratism v politice, Praha 1968, s. 68.

³ Křen J., Dvě století střední Evropy, Praha 2019, s. 280.

Při kritické reflexi této kontinuity Havlíčkova nazírání na problém národa u Masaryka je nutné stručně vyložit nedílný historický kontext. V rozhovorech s německým životopiscem Emilem Ludwigem probíhajících na sklonku Masarykova aktivního politického života uvádí prezident Masaryk své prvotní zkušenosti s vnímáním národnostního rozporu již při svých studiích na brněnském gymnáziu.⁴ Nutno zde zdůraznit, že období Masarykových gymnaziálních studií je období, kdy emoce spojené s revolucí roku 1848 byly následnou kontrarevolucí vídeňského dvora a bachovského absolutismu sice na první pohled uklidněny, ovšem v srdcích národních buditelů, jakožto nosného prvku národně obrozeneckého úsilí, byly tyto emoce stále živé.⁵

Norský antropolog Thomas Hylland Eriksen považuje za kolébkou moderního nacionalismu události Francouzské revoluce a kulturní působení německého romantismu.⁶ V českém prostoru se můžeme sice bavit o jakémsi prvopočátečním zárodku uvědomělého národního života, avšak nelze opomenout, že zde doznívají ještě pomyslné smutné události období „jiráskovského Temna“ na konci 18. století spojené se silnou vůlí Josefa II. utlumit dílčí národní snahy ve prospěch jednotného německy hovořícího etnika. Přesto se k nám události a myšlenky západního vývoje postupně dostávaly a pronikaly do myslí intelektuální obce, která se stala prvním nositelem národních pohybů a procesů.⁷ Evropsky uznávaná teorie historika prof. Miroslava Hrocha rozděluje fáze národně emancipačního procesu do tří částí, a to prvotní fáze vědeckého zkoumání (jazykovědné práce Josefa Dobrovského či Josefa Jungmanna), sekundárního agitačního období (Kollárova Slávy dcera) a konečně třetí poslední fáze masového rozvoje národního hnutí.⁸ Není naším úkolem zde detailně rozebírat tento nesmírně složitý fenomén vzniku národního života, ovšem je nutné, abychom si uvědomili, že v debatě o Havlíčkovi a Masarykovi se pohybujeme v Miroslavem Hrochem vymezené třetí fázi, jejíž dovršení můžeme chápat v našem případě vznikem národního státu. Pokud bychom však měli národnostní otázku interpretovat skutečnou⁹ optikou české otázky,

⁴ Ludwig E., *Duch a čin*, Praha 1935, s. 106.

⁵ Urban O., *Česká společnost 1848-1918*. Praha 1982, s. 193.

⁶ Eriksen T. H., *Sociální a kulturní antropologie*. Praha 2008, s. 332.

⁷ Křen, *Dvě století střední Evropy*, 2019, s. 103

⁸ Adam R. Martínek F., Píša P., Pokorná M. (eds.), *Karel Havlíček. Korespondence II: 1843-1844*, Praha 2018, s. 19.

⁹ Označením „skutečná optika česká otázka“ zde míním převládající proud národně emancipačních snah, který se vyprofiloval během činnosti obrozeneckého úsilí a mířil ke kulturní a politické samostatnosti českého etnika. Nesmíme však opomenout zdůraznit, že ne všichni byli s tímto směřováním vývoje spokojeni. – J. J.

mohli bychom poté považovat za reálné dovršení snah národně emancipačního procesu až vznik samostatné České republiky v roce 1993. V diskuzi o prvorepublikovém „československém národě“ platí vědecký konsensus označující tuto národnost pouze za jakýsi umělý konstrukt sdružující pod sebou množství různorodých národností.

Ve výše ozřejmené fázi masového národního hnutí nám na intelektuální reprezentaci tedy jednak působí vlivy německého romantismu a jednak vlivy osvícenských národních učeních, které nemusejí výhradně přicházet ze západu. Jan Kollár a jeho všeslovanská vzájemnost postavená na humanitě nachází počátky v díle Johanna Gottfrieda Herdera.¹⁰ Opomenout nelze ani domácí vlivy symbolizované osobou významného německy píšícího profesora pražské university filosofa Bernarda Bolzana, k němuž obrátíme pozornost později.

Herder totiž svými pracemi pokládá základ myšlení, z něhož budou vycházet všechny další úvahy a modifikace národní filosofie a národně osvobozenického zápasu nejenom u nás. Jan Patočka se v této souvislosti nezdráhá označit Herderovo myšlení za myšlení našeho národního obrození.¹¹ Herder přichází ve svých úvahách právě s tím, co agitační fáze národního hnutí postrádala, totiž s pevným filosofickým základem národně osvobozenických snah. Herder prosazuje tezi, podle které mají národy svůj vlastní charakter odrážející se v duchovní tvorbě a odlišující je od ostatních národů.¹² Odtud poté časté Havlíčkovo a Masarykovo kladení důrazu na práci literární, která právě tento pomyslný národní charakter utváří. Jan Kollár společně s Pavlem Josefem Šafaříkem poznávají tuto humanitní filosofii přející malým národům při svých studiích v Jeně a odsud ji přenášejí do českého prostoru.¹³

Pro potřeby dalšího výkladu je tedy nutné brát v potaz, že Havlíček žije v době, kdy je v evropském prostoru, a tedy i v prostoru českém, plně zakořeněn nacionalismus symbolizovaný národně osvobozenickým hnutím, který je protkán romantickým smyšlením intelektuální elity. V době, o které Havlíček přemýšlí a píše, je také dovršena historická agitační fáze emancipačního procesu, ale zároveň se vzrůstající národ teprve pozvolně učí

¹⁰ Masaryk T. G. Česká otázka: snahy a tužby národního obrození, Praha 1990, s. 44.

¹¹ Patočka J., Češi II, Praha 2006, s. 230.

¹² Tamtéž, s. 227.

¹³ Tamtéž, s. 305.

ztotožnit s myšlenkami, které jim výhradně literární činností intelektuální obec předkládá. Karel Havlíček tedy přichází do doby, jež pro něj bude symbolizovat nejen věčný názorový rozpor se staršími obrozenci a jejich panslavistickými koncepcemi směřování českého etnika, ale zároveň i výzvu k neutuchajícímu žurnalistickému snažení, jehož prostřednictvím se bude pokoušet vzdělávat národ k uvědomování si nutné vzájemné solidarity, mravnímu životu, poctivému přístupu k práci a respektu k vlastní lidské jedinečnosti. V tomto aspektu můžeme spatřovat i jeho výjimečnou odhodlanost vytrvale psát proti negativním dopadům revoluce i kontrarevoluce, a to dokonce v době po roce 1848, kdy se většina tehdejších aktivních politických představitelů, Františka Palackého nevyjímaje, stáhla do politického ústraní.

Oproti Havlíčkovi přichází Masaryk se svým intelektuálním působením do doby, kdy jsou právě i díky Havlíčkovi některé dříve rozporuplné otázky buď již vyřešeny, nebo dočasně odstaveny pod tlakem nových problémů. Doba Masarykova působení je však samozřejmě dobou výrazně většího počtu společenských zvrátů, konfliktů, výrazného civilizačního pokroku, kulturního rozkvětu i významných filosofických a myšlenkových koncepcí. Tento rozdíl pramení z délky tvůrčí působnosti obou myslitelů. Zatímco Havlíček je aktivní v letech 1846, kdy se stává redaktorem Pražských novin, až 1851, kdy je internován v tyrolském Brixenu, Masarykova aktivní vědecká, žurnalistická a posléze i politická činnost nachází počátky v roce 1877 a trvá až do jeho abdikace z prezidentského úřadu v roce 1935.

1.2 Vymezení pojmu národ a národní program

Havlíčkovy národnostní úvahy můžeme chápat jako vskutku nadčasové. V následujících odstavcích se pokusím ozřejmit, jak Havlíčkovo dílo vztahující se k národní problematice nesmazatelně ovlivnilo Masarykův filosofický výklad k otázce národa.

První žurnalisticky uveřejněné Havlíčkovy práce na toto téma přicházejí v jeho novinářských začátcích a souvisí s otřesem jeho mladistvého rusofilství po ročním působení na pozici vychovatele u profesora Ševyrjova v Rusku. Dřívější sympatie k všeslovanské vzájemnosti v něm vyvolala hlavně tehdejší panslavisticky orientovaná česká intelektuální reprezentace a její významný představitel historik a slavista Pavel Josef Šafařík. Určité zprostředkování humanitních ideálů a počátečních národnostních úvah přichází však již za

jeho studií v kněžském semináři mezi lety 1840 a 1841. V době, kdy Havlíček nastupuje do semináře, je v jeho prostředí ještě silně zakořeněn tzv. „bolzanismus“, tedy učení filosofa Bernarda Bolzana, který je v této době již však církevní správou odstaven z veřejného duchovního života a v poklidu svého nuceného ústraní píše logické a filosofické práce. Bolzanovi studenti mající ještě v živé paměti jeho slavné exhorty však nadále v semináři působili. Nejvýraznější protagonistou těchto myšlenek byl kněz František Schneider.¹⁴ Tak se během dvouletého studijního pobytu mohl Havlíček seznámit s dobově odsuzovanými Bolzanovými úvahami o vlasti, mravech, poměrech mezi Čechy a Němci, či o občanské společnosti. Bolzanovy myšlenky můžeme dnes reflektovat díky knižnímu publikování jeho filosofických textů i zmíněných exhort. Přímý vliv těchto myšlenek na Havlíčkovy úvahy ovšem nejsme schopni dokázat. I přes skutečnost, že v jeho osobní korespondenci ani v žurnalistickém díle explicitně vyjádřený odkaz k Bolzanovi nenajdeme, tak nám po studiu exhort a dalších Bolzanových textů jeho vliv na Havlíčkovu myšlenku vyvstává jako zřejmý.

Havlíček vymezuje poprvé a skutečně precizně pojem národa ve svém článku *Cizozemci v Rusích* pro Časopis českého muzea v roce 1846.¹⁵ „*Národem sluje v nejčistším a nejideálnějším smyslu veliký počet lidského plemene, jenž stejného původu jsa, svým zvláštním jazykem mluví, zvláštní obec (stát) tvoří, zvláštní své náboženství vyznává a zvláštními vlastnostmi a obyčejí od jiných patrně se rozeznává.*“¹⁶ Takto precizně vyložený výklad národa však nevykládá pouze národ, ale spíše komplexně popisuje atributy národního státu. Havlíček si tento problém uvědomuje a posléze sám zpochybňuje možnost v současné době nalézt národ, který by požadavky této jeho definice úspěšně splňoval. S ohledem na tehdejší stav věcí v Čechách i na jeho poznatky z ročního poznávání ruských sociálních poměrů si uvědomuje, že pokud má definovat stěžejní přežívající znak národnosti, musí tak označit výhradně národní jazyk.¹⁷ Velký přínos tohoto článku tkví také v Havlíčkově poukazu na uvědomění si své národnosti skrze odlišnost. Jak poznat svou národnost?

¹⁴ Adam R., Martínek F., Píša P., Pokorná M. (eds.), Karel Havlíček. Korespondence I: 1832-1842, Praha 2017, s. 49.

¹⁵ Havlíček, Dílo I. 1986, s. 116.

¹⁶ Tamtéž, s. 83.

¹⁷ Tamtéž, s. 84.

Havlíček jednoduše řekne, že „cizozemec jest ten, kdo k našemu národu nepatří“¹⁸. Uvědomění si své národnosti tedy probíhá skrze bytostný kontakt s kulturní odlišností s něčím „cizím“. Na tomto místě je nasnadě vzpomenout práce českého literárního historika Vladimíra Macury, který dokazuje vztah kultury k národu jako jednoho z důležitých rozlišovacích prvků. Jasně říká, že každá kultura se vztahuje k nějakému národu a národ je tedy do kultury vepsán.¹⁹ Tento nadčasový poznatek přináší Havlíček svým čtenářům v době, kdy tak nutně potřebuje obrozenecké hnutí probudit v širokých lidových vrstvách uvědomělé přihlášení se k českému národu. Platnost této teorie můžeme opřít i o moderní antropologii, která uznává pravidlo, že teprve v kontaktu s druhými lidmi poznáváme, kdo jsme, a tedy i naši kulturní odlišnost²⁰.

Pokud článek *Cizozemci v Rusích* slouží Havlíčkovi jako prostor, kde poprvé vymezuje pro širokou veřejnost obsah pojmu národ, tak článek *Slovan a Čech* uveřejněný v Pražských novinách v březnu roku 1846 představuje již neformálně představený národní program v Havlíčkově duchu. Velice razantně se zde vymezuje proti rusofilství a panslavistickým koncepcím. Zde jest vhodné zdůraznit, že Havlíček byl opravdu nejpovolanější kritik této koncepce, protože na rozdíl od Kollára, který v Rusku nikdy nebyl,²¹ mohl Havlíček v tomto ohledu nabídnout četné zkušenosti ze svého ruského pobytu. Kritiku panslavismu ozřejmuje prohlášením, že Slované nepředstavují jeden národ a precizně vyloží tento fakt na vleklém národnostním konfliktu mezi Polskem a Ruskem.²² Namísto rusofilských romantických koncepcí, které si představovaly, že se jednou slovanské národy spojí v jeden velký celek pod patronací mocného Ruska, přichází Havlíček s programem obracejícím se na domácí problémy a na občanský život Čechů uvnitř rakouského mocnářství, které se mělo v jeho očích postupně reformovat k federativnímu způsobu vládnutí a dát svým národům možnost rovných příležitostí a práv. Tato Havlíčkova a Palackého politická koncepce bude posléze označena pojmem austroslavismus, jakožto přímý protipól k panslavismu. Havlíček na této myšlence setrvá až do posledních dnů své tvůrčí práce. Další důležitou ideou uveřejněnou v tomto článku byla myšlenka uvědomělého

¹⁸ Tamtéž, s. 83.

¹⁹ Macura V., Český sen, Praha 1998, s. 61.

²⁰ Eriksen, Sociální a kulturní antropologie, 2008, s. 317.

²¹ Kočí J., České národní obrození, Praha 1978, s. 420.

²² Havlíček Borovský K., Dílo II, Praha 1986, s. 76.

spojení Čechů v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku v jeden vyšší národní celek²³.

Obrátíme nyní pozornost k profesoru Masarykovi. Své pojednání o národnostní problematice shrnul v nesčetném množství filosofických prací, které si však až do první světové války udržely ráz řešení politické samostatnosti českého národa v rámci Rakouska-Uherska.²⁴ Otázky, které si v obecné rovině debat o národu Masaryk pokládá, jsou prakticky totožné s těmi Havlíčkovými.

Zprvu bychom mohli zaměřit pozornost k Masarykově práci *Česká otázka*. Snaha vytvořit nový emancipační program bývá dnes označována jako mýtus o národní identitě.²⁵ Masaryk se v této práci pokusil vystavět nový ucelený koncept národního programu, který by reflektoval politické výdobytky dob předešlých, a přitom byl aktualizovaný na současné národnostní emancipační tužby. Hledání historického opodstatnění a ukotvenosti českého národa je reflexe Palackého koncepce českých dějin, ale o tu nám na tomto místě nejde. Zato pasáže vztahující se k národnímu životu a právům občana pro budoucí časy jsou skutečně Masarykem rozvinuté Havlíčkovy myšlenky. Stejně jako Havlíček si představuje i Masaryk dovršení obrození teprve v politické samostatnosti národa.²⁶ Možnost politické samostatnosti však stejně jako Havlíček spatřuje v této době ještě v rakouské demokracii federativního typu. Určitá pozitivní recepce národních úvah přichází na tomto místě v chápání, co národ v řadě ostatních dělá výjimečným, co jej odlišuje. Už jsme si řekli, že Havlíček sice stanovil velice širokou definici určující atributy národa, avšak vzhledem k tehdejší konstelaci okolností musel svůj výklad dost razantně omezit a stanovit za hlavní a rozlišovací artikl národů jazyk. Masaryk jde v této otázce dál a s odkazem na Havlíčka, jímž si staví pevný základ pro rozvinutí své úvahy, aktualizuje i tento požadavek s tím, že pouze jazykové hledisko již nestačí a žádá i ucelený kulturní obsah národa.²⁷ Ve své přednášce *Problém malého národa* z roku 1905 vymezuje prvky tvořící národnost a to jazyk, území, hospodářské a sociální poměry, literatura básnická, věda, filosofie, mravnost a

²³ Tamtéž, s. 67.

²⁴ Svoboda, J., Prázný A. (eds.), *Česká otázka a dnešní doba*, Praha 2017, s. 149.

²⁵ Svoboda, Prázný (eds.), *Česká otázka a dnešní doba*, 2017, s. 139.

²⁶ Masaryk, *Česká otázka: snahy a tužby národního obrození*, 1990, s. 104.

²⁷ Tamtéž, s. 144.

náboženství.²⁸ V této souvislosti se jedná spíše o jakési připomenutí dříve Havlíčkem stanovených cílů, jež byly pod tlakem tehdejších potřeb národně obrozeneckého hnutí zredukovány na pouhý požadavek jazykový, v Masarykově době již dosažený. Díky této skutečnosti však pronikne skrze Masaryka na světlo Havlíčkova důležitá myšlenka určení národní rozdílnosti na základě setkání se s cizím, a to nyní již ne pouze jazykem, ale i kulturní odlišností, jak to později vykládá Vladimír Macura. K tomuto vymezení národnosti se Masaryk poté vrací i ve svém spisu *Karel Havlíček*.²⁹

Naplnování národních cílů však dostane naprosto nový rozměr vypuknutím válečného konfliktu, který do té doby svět nezažil. První světová válka přinese velký existenciální otřes všem lidem, jichž se válka bezprostředně nebo zprostředkovaně dotkne, ale také přinese velký otřes dosavadnímu uspořádání tehdejší Evropy. Pro Masaryka a politické síly kolem něho sdružené bude vypuknutí války znamenat výzvu k rozsáhlé politické akci. Ke slovu se dostane počátek aktivní politiky vnější i vnitřní. Masaryk přitom až do odchodu do exilu hledá řešení politické samostatnosti českého národa v rámci Rakouska-Uherska.³⁰ V rozhovorech s Karlem Čapkem popsal Masaryk své zděšení z rakousko-uherské mobilizace. „*Za celou mobilisaci jsem neviděl opilého Němce, zatím co transporty rakouských branců, kteří jeli rukovat domů, bývaly na mol.*“³¹ Trápilo ho vidět české brance, kteří museli rukovat na vojnu za stát, s kterým se většina již neztotožňovala ani neidentifikovala. Národně osvobozenecký boj měl světovou válkou dostat svou novou dimenzi.

Velká politická agitace Masarykova týmu v zahraničí, vznik českých legií, sibiřská anabáze či drobná práce domácího odboje, to všechno dopomohlo k dosažení českých národnostních cílů. Masaryk interpretoval teoretické východisko první světové války jako boj tradičních teokratických režimů proti moderně demokratickým zřízením.³² Masarykův národní program se během první světové války dost podstatně proměnil. Příčinu této změny je možné objasnit naprosto novou politickou situací, jež však stavěla celý program národní

²⁸ Masaryk, *Ideály humanitní: Problém malého národa: Demokratism v politice*, 1968, s. 68.

²⁹ Masaryk T. G., *Karel Havlíček: snahy a tužby politického probuzení*, Praha 1904, s. 348.

³⁰ Svoboda, Prázný (eds.), *Česká otázka a dnešní doba*, 2017, s. 149.

³¹ Čapek K., *Hovory s T. G. Masarykem*, Praha 1946, s. 90.

³² Patočka, *Češi II*, 2006, s. 318.

emancipace na velice tenký základ. V té době Masaryk, jak sám řekl později Emilu Ludwigovi, vsadil život i rodinu s vírou, že mocnosti Dohody válku vyhrají.³³

Samozřejmě nešlo jen tak smést veškeré koncepce a výdobytky dřívější politické činnosti u nás působících politiků a stran. Panslavismus byl již delší dobu hlavně Havlíčkovou činností relativně překonán, přesto jeho horlivé zastánce můžeme nalézt i v době světové války, a to hlavně v kruhu kolem dr. Karla Kramáře. S austroslavismem je to v této době poněkud složitější. Povšimněme si určitého paradoxu, že muž, který od Havlíčka přebírá austroslavistický koncept reformy uvnitř Rakouska, se po roce 1914 stává jeho hlavním odpůrcem a boříčem. Masaryk tento problém vnímal a nový koncept vymezující se proti dřívější austroslavistické koncepci národního programu představil ve svém spise *Světová revoluce*. Zde poukazuje na zakořenění myšlenek austroslavismu ve spojeneckých i neutrálních zemích, přičemž uznává, že boj s touto koncepcí nebyl jednoduchý – „vždyť sami jsme téměř všichni tak dlouho nutnost Rakouska před celým světem dokazovali a ji hájili.“³⁴ Důležité na tomto myšlenkovém obratu je Masarykův důraz kladený na rovnost národů a s tím spojené vytvoření komplexního emancipačního programu, který představoval zahraničním státníkům ve spise *Nová Evropa*.³⁵ Masarykova politická činnost a výstavba nového národně emancipačního programu za světové války naplňuje Havlíčkův etický program rovnosti a lásky mezi národy vyložený například v člancích *Cizozemci v Rusích* či *České přání*. Vznikem Československého státu v roce 1918 se Masarykův národní program dočká dosažení svého hlavního cíle pro další uskutečňování humanitního programu. Masaryk tedy v tomto případě vystavěl svůj národní program na Havlíčkových myšlenkách vyložených hlavně v člancích *Cizozemci v Rusích*, *Slovan a Čech*, *Co jest obec*. Tento program Masaryk tedy explicitně přejímá, rozšiřuje a v praxi plně uskutečňuje.

Masaryk si byl vždy vědom nutnosti reflektovat a popřípadě aktualizovat program, jestliže nastane nějaká nová politická či sociální skutečnost. Sám se pak staví do pozice určitého politického protipólu například proti zkosnatělé politice staročeské strany, v jejímž čele stál dr. Ladislav Rieger, o němž se Masaryk v osobním dopise z 29. listopadu 1889

³³ Ludwig, Duch a čin, 1935, s. 129.

³⁴ Masaryk T. G., Srovnal J. (eds.), *Světová revoluce: za války a ve válce 1914-1918*, Praha 2005, s. 305.

³⁵ Tamtéž, s. 338.

vyjadřuje svému příteli profesoru Eduardu Albertovi, jako o člověku, který uvízl v původním programu Havlíčka a Palackého a není schopen vypořádat se s překážkami nové doby.³⁶

1.3 Slovanství jako prostor pro vzájemnou spolupráci

Otázka slovanské ideologie, která byla představována myšlenkami na osmdesátimilionovou slovanskou říši, všeslovanskou lásku nebo třeba na jednotný slovanský jazyk, byla pro Havlíčka otázkou silně aktuální. V době, kdy Havlíček začíná svou literární dráhu, je v českém prostředí silně zakořeněná Kollárova idea všeslovanské vzájemnosti, která však prošla četnými modifikacemi a pro spoustu svých hlasatelů se stala spíše módou bez pochopení její pravé podstaty.³⁷ Havlíček povede v rámci své žurnalistické činnosti polemiku s mnohými „hej Slovanů“, jež bude mířit primárně na pochopení jedinečnosti jednotlivých slovanských národů a vůbec na uvědomění si možných uskutečnitelných možností spolupráce mezi nimi. Tomáš Garrigue Masaryk se bude s problémem identifikace lidí s všeslovanskou ideou, často přetvořenou v přímý panrusismus, vyrovnávat ve svých spisech často interpretací Havlíčka a stejně jako on bude uznávat spolupráci v rámci Slovanstva, avšak odmítat dogmatickou podobu jednotného slovanského národa.

Havlíček se s otázkou identifikace se všeslovanskou vzájemností setkává již v mladém věku vlivem pražského vlasteneckého prostředí. Zprvu je, jako velká část tehdejší intelektuální elity, myšlenkami spojení všech slovanských národů v jeden osmdesátimilionový celek uchvácen, posléze však po svém moskevském vychovatelském působení svůj názor na panslavistickou teorii přehodnocuje a stane se rozhodným propagátorem austroslavistické koncepce – a nutno zdůraznit, že právě Havlíček se stane určitým symbolem rozporu mezi těmito dvěma ideologickými proudy národně emancipačního úsilí.

Hlavním zosobněním a nositelem ideje slovanské vzájemnosti se stal v první polovině 19. století Jan Kollár. U tohoto zástupce agitačního období národně emancipačního procesu je z hlediska naší potřeby nutno se krátce zastavit. Kollár přinesl do oblasti

³⁶ Kokešová H., Quagliatová V. (eds.), *Korespondence T.G. Masaryk – Staročesí*, Praha 2009, s. 146.

³⁷ Kočí, *České národní obrození*, 1978, s. 412.

tehdejších Čech nejenom myšlenky Herderovy filosofie, ale zároveň svou literární tvorbou vytvořil širokou básnickou základnu pro tehdejší českou kulturu. Kollárovo tvůrčí úsilí vyvrcholilo básnickou skladbou *Slávy dcera*, jež se stala zároveň symbolem jeho uvědomělého přihlášení k ideji všeslovanské vzájemnosti.

Karel Havlíček se ke Kollárem proklamovanému programu stavil již v počátcích svého redakčního působení v Pražských novinách negativně, přesto si musel být vědom nesporné autority Jana Kollára v tehdejším českém intelektuálním prostředí, která ho nutila proti jeho myšlenkám věcně argumentovat. Můžeme se domnívat, že tato nutnost byla jedním z faktorů, jež zapříčinila Havlíčkovu rychlé intelektuální zrání. První a zároveň nejpodstatnější komplexní kritiku Kollárových myšlenek bychom mohli spatřit v článku *Slovan a Čech*, který je prakticky negací celého panslavistického programu. Snad jedinou výjimkou, kdy se Havlíček odvolával ve svých polemikách na osobnost a dílo Kollára, byla jeho polemika proti Štúrovým novinám, které se snažily prosazovat spisovnou slovenštinu.³⁸ V tomto výpadu použil Havlíček osobu Jana Kollára jako vzor respektovaného českého intelektuála pocházejícího sice z oblasti Slovenska, ale plně uvědomujícího si nutnost neodvislosti českých a slovenských zájmů. Nejostřejší Havlíčkova kritika se však snese na Kollárovu osobu po revolučním roce 1848, kdy pěvec Slávy dcery přijme místo profesora slovanské archeologie ve Vídni. Havlíček se již jako redaktor svého časopisu *Slovan* v roce 1850 rázně opře do Kollárova hledání dávné slovanské rovnoprávnosti s německým etnikem, kterou tehdy básník dokládá dvojjazyčnými nápisy na domněle starých soškách slovanských bůžků nalezených v oblasti Meklenburku.³⁹

Profesor Masaryk se ve svých dílech vyrovnává s osobností, či kulturním a ideovým přínosem Jana Kollára poměrně často. V *České otázce* zasvětil vlivu Kollára prakticky celou druhou kapitolu své práce.⁴⁰ Masaryk na rozdíl od Havlíčka Kollárovu osobu ve svých pracích explicitně nekritizuje, spíše vyzdvihuje jeho velký přínos pro národní kulturu, protože do Čech jako první přinesl Herderovy humanitní myšlenky. Pokud chce snad na veřejnost pustit názor, že Kollárovy všeslovanské myšlenky jsou sice cnostné, ale v rámci českého národního programu neuskutečnitelné a již zastaralé, použije k tomuto vyjádření

³⁸ Havlíček, Dílo I, 1986, s. 344.

³⁹ Havlíček, Dílo II, 1986, s. 360.

⁴⁰ Masaryk, Česká otázka: snahy a tužby národního obrození, 1990, s. 42.

obratně interpretaci Havlíčka.⁴¹ Na tomto místě je nutné poznamenat, že tato na první pohled neškodná kritická poznámka vztahující se ke Kollárovi sleduje z hlediska tehdejší české politické scény i jiný účel, a to latentní kritiku politiky staročeské strany, která navazuje na politickou linii Františka Palackého. Palacký je sice v *České otázce* Masarykem popisován jako novátor, jenž v národním boji vyzývá užívat moderní vědu,⁴² přesto se však ve výkladu často drží Kollárova zkonstatěného nazírání na prosazování národního programu. Konečně bychom měli upozornit, že v rámci národní agitace Masaryk osobu Jana Kollára a jeho velké básnické dílo glorifikuje a dává za příklad, ale v soukromé korespondenci se k němu až tak chvályhodně nevyjadřuje. V dopise básníku Josefu Svatopluku Macharovi ze 7. 8. 1894 popisuje svou práci na *České otázce* a sděluje svému příteli silné antipatie ke studiu a zpracování Kollárova díla.⁴³

Přes všechny možné sympatie či antipatie měla osobnost Jana Kollára na myšlení Havlíčka i Masaryka v oblasti pojmání slovanství nesmazatelný vliv. Oběma totiž posloužil jako pomyslný strůjce kontaktu s idejemi všeslovanské vzájemnosti v českém prostředí. Pro Havlíčka byl samozřejmě tento kontakt daleko silnější z toho důvodu, že Kollár byl jeho současníkem, a navíc celkově svým životem i dobou, ve které žil, prožíval Havlíček tyto myšlenky intenzivněji. Z původních Kollárových utopistických úvah se pokusil jako přesvědčený zastávce austroslavismu abstrahovat myšlenky, které by uspokojily slovanské cítění českého vlasteneckého prostředí a zároveň pro něho byly přínosem. Při této práci však vždy pamatoval na primární identifikaci s českým prostorem a slovanskou otázku chápal skutečně pouze jako prostor pro vzájemnou spolupráci slovanských etnik v určitém protipólu k etniku německému.

Havlíček poukazoval na možnou slovanskou spolupráci během celé své publikační činnosti.⁴⁴ Do protikladu povětšinou staví představu samostatně fungujících slovanských národů, které si uvědoměle pomáhají k politickým a kulturním úspěchům proti myšlence

⁴¹ Tamtéž, s. 124.

⁴² Tamtéž, s. 127.

⁴³ Kokešová H., Kotyk P., Kraitlová I. (eds.), Korespondence T. G. Masaryk – Josef Svatopluk Machar. Svazek I. (1893-1895), Praha 2017, s. 119.

⁴⁴ Pro představu kladu za nutné zmínit stěžejní Havlíčkovy články zabývající se touto problematikou: *Slovan a Čech* (1846), *Slované v Uhřích* (1849), *Slovanská politika* (1850). – J. J.

Slovanů v jednom státě se společnou vládou, literaturou a jazykem.⁴⁵ Zmíněnou druhou ideu přitom pojímá za scestnou. Pozdější Masarykova recepce se pravděpodobně vztahuje též k Havlíčkovu vyzdvihování jedinečnosti jednotlivých slovanských etnik. Havlíček totiž v článku *Slovanská politika* prezentuje svou ideální představu kooperace jednotlivých slovanských národů jako všudypřítomnou solidaritu odrážející se v nabízení toho, co druhému chybí.

V závěrečné části Čapkových hovorů promlouvá prezident Masaryk o spolupráci slovanských národů, v té době již povětšinou emancipovaných, nutně zproštěných nenávisti k národům neslovanským.⁴⁶ Tuto vzájemnou solidaritu se snaží v této době již vykládat jako konstruktivní možnost rozvoje jednotlivých slovanských národů k vyšší kulturní a duchovní vzájemnosti. Pozdní prezidentova prohlášení se pravděpodobně vztahují i k vřelému uznání oprávněnosti fungování Malé dohody. Celkově jde tedy říci, že v oblasti potýkání se se slovanstvím a panslavismem Masaryk vystavěl na Havlíčkových myšlenkách svůj realistický politický a filosofický názor. Ve svém *Karlu Havlíčkovi* dokonce zmiňuje, že Havlíček dal ideji slovanské praktický výraz, který je zbaven veškerého dřívějšího utopismu.⁴⁷

Poslední zmínka vztahující se k tomuto okruhu přejatého myšlení se váže k Rusku. Havlíček i Masaryk se názorově potýkali s Ruskem po celý život. Oba nám také zanechali rozsáhlé literární dílo, přičemž o Masarykově třídílné práci *Rusko a Evropa* dokonce český filosof Emanuel Rádl prohlásil, že se jedná o největší filosofické dílo domácí proveniencí.⁴⁸ Nutno také upozornit, že Masaryka inspirovala ke studijním cestám do Ruska právě četba Havlíčkových článků.⁴⁹ Pokud se podíváme totiž na Havlíčkovy *Obrazy z Rus* či dopisy psané z období jeho vychovatelského působení v Rusku, tak nás zřetelně osloví Havlíčkův detailní až sociologický popis ruské společnosti 40. let 19. století. Karel Havlíček identifikoval problémy přežívajícího ruského feudálního zřízení, totiž rozklad mravů, vykořisťování prostých lidí vrchností či také značný počet nevěř v rámci ruských manželství, o alkoholismu nemluvě. Havlíček připisoval hlavní příčinu problémů

⁴⁵ Havlíček, Dílo II, 1986, s. 316.

⁴⁶ Čapek, Hovory s T. G. Masarykem, 1946, s. 194.

⁴⁷ Masaryk, Karel Havlíček: snahy a tužby politického probuzení, 1904, s. 424.

⁴⁸ Rádl E., Dějiny filosofie I, Praha 1998, s. 47.

⁴⁹ Soubígo A., Tomáš Garrigue Masaryk, Praha 2004, s. 67.

ruské společnosti na bedra nemravné ruské vrchnosti a nefungujícím institutu ruského panovníka. K Rusku se poté vyjadřoval opakovaně i ve veřejné činnosti, přičemž svými zkušenostmi vyvracel argumenty panrusistů prezentujících potenciální blaho pod patronací této mocné země, kterou se Havlíček nezdíral označit za despotickou.⁵⁰

Masaryk se s Ruskem, jeho kulturou, filosofií, literaturou, politikou, ale i sociálními problémy zabýval skutečně dopodrobna. I díky předešlému studiu Havlíčka si mohl ověřit, že pokrok v Rusku skutečně stagnuje. Nejlépe by se dala tato izolovanost proti všemu novému reflektovat na jeho setkání se spisovatelem Lvem Nikolajevičem Tolstojem, který tak vehementně odmítal vědu, že odmítal brát i léky.⁵¹ Masaryk tedy mohl Havlíčkovy myšlenky odmítání carského despotismu uplatňovat v praxi, jak na základě svého empirického poznání či rozsáhlé vědecké práce, tak právě na explicitně vyjádřeném příklonu k Havlíčkovi. Svůj postoj k utopickým ideám českých rusofilů, s odvoláním na svůj žurnalistický vzor, formuloval právě v *Karlu Havlíčkovi*, kde zásadně odsoudil na základě již Havlíčkova zkoumání Ruska celou ideu panslavismu. Ve svém teoretickém rozboru Ruska Masaryk také užíval pojmu „césaropapismus“, který sice on sám nevymyslel, ale zpopularizoval ho právě ve své práci *Rusko a Evropa*.⁵² Tento lehce hanlivý pojem označoval spojení světské a duchovní moci v rukou jednoho člověka – panovníka a ruský car byl jeden z aktérů světové politiky, kterému Masaryk tento titul připisoval.

Ve *Světové revoluci* nám Masaryk podává obsáhlé zhodnocení činnosti Ruska za 1. světové války. Zde se obsáhle rozepsal o vlivu carského režimu a pozdější vlády za občanské války na výsledek našeho národně emancipačního procesu – podle Masaryka byl mizivý. Tímto rozbohem Masaryk uštědřil pomyslnou tečku za všemi dřívějšími panslavistickými koncepcemi, se kterými se v rámci nově vzniklého československého státu již později komplexně nezabýval.

1.4 Slovensko v národně-emancipačním programu Havlíčka a Masaryka

Ve čtvrtém odstavci textu Washingtonské deklarace popisují její autoři v čele s profesorem Masarykem požadavek na sjednocení Čechů a Slováků takto: „*Požadujeme pro*

⁵⁰ Havlíček, Dílo II, 1986, s. 161.

⁵¹ Soubigou, Tomáš Garrigue Masaryk, 2004, s. 115.

⁵² Soubigou, Tomáš Garrigue Masaryk, 2004, s. 85.

Čechy právo, aby byli spojeni se svými slovenskými bratry ze Slovenska, kdysi součástky našeho národního státu...“.⁵³ Popsat, jak přesně se myšlenka sjednocení Čechů a Slováků vyvíjela napříč dějinami, je úkol velký, zasluhující komplexního zkoumání. Pro nás je zde důležité, že Masarykova četná vystoupení s provoláním nutnosti kooperace českého prostoru s prostorem slovenským se ideově opírají o Havlíčkovu myšlenku. Osoba Havlíčka je Masarykovi v úvahách o Slovensku ideovým zdrojem i oporou v prosazování politických myšlenek a cílů.

Profesor Josef Kočí ve své studii k národnímu obrození vysvětluje, že idea čechoslovakismu byla pevně spjata s austroslavismem.⁵⁴ Havlíček jakožto zastánce této koncepce reformy uvnitř rakouského mocnářství přichází s programem čechoslovakismu v určité kontradikci k dogmatické všeslovanské vzájemnosti. Myšlenku, že by se všechny slovanské národy spojily v jeden celek s jedním spisovným jazykem, Havlíček odmítá, avšak svazek Čechů se Slováky mu přijde výhodný pro obě strany už díky jazykové blízkosti. Na Slovensku se používala jako jazyk literární až do roku 1843 tzv. „bibličtina“, která zřetelně vyjadřovala spojení Čechů a Slováků a sloužila českému vlasteneckému prostředí jako neochvějný doklad vzájemné sounáležitosti. Zlom nastal právě roku 1843, kdy slovenský jazykovědec Ľudovít Štúr a jeho stoupenci kodifikovali spisovný slovenský jazyk.⁵⁵ Tento čin vyvolal v tehdejší českém obrozeneckém prostředí silnou vlnu odporu, na kterou musel Havlíček ve svém potýkání se se slovenskou otázkou nutně narazit.

Karel Havlíček se jako jeden z hlavních tvůrců obrozeneckého národního programu vyjadřuje k otázce Slovenska již v březnu roku 1846 v článku *Slovan a Čech*, kde nejenom kritizuje jazykový aspekt, kdy Moravané a Slovinci nenazývají jazyk svůj češtinou, ale také fakt, že se odmítají v tomto pro Havlíčka jasném společenství nazývat sami sebe Čechy.⁵⁶ Z tohoto článku čtenáři připadá, že Havlíček slovenskou národnost prakticky neuznává a chápe Slovensko pouze jako prostor, kde žijí Čechové s odlišným nářečím. V červenci téhož roku se ostře opře o Štúrovy Slovenské národní noviny a o Štúrovo působení vůbec. Havlíček mu vytýká rozvracení jednotnosti Čechů a Slováků, komolení českého jazyka v slovenských

⁵³ Veselý Z., Dějiny českého státu v dokumentech, Praha 1994, s. 311.

⁵⁴ Kočí, České národní obrození, 1978, s. 429.

⁵⁵ Kočí, České národní obrození, 1978, s. 430.

⁵⁶ Havlíček, Dílo II, 1986, s. 66.

novinách, ale hlavně škodu, kterou svým počínáním působí českému národu, který díky jeho aktivitě přichází o tři miliony příslušníků, již se stávají tři milionovým národem bez literatury, úřední řeči a historie.⁵⁷

Mohli bychom reflektovat dalších několik Havlíčkových článků z předbřeznového období⁵⁸ týkajících se slovenské otázky a pokaždé by před námi vyvstala kritika drobné snahy Slováků o národní emancipaci. Přes tento fakt však Havlíček projevuje ke Slovensku sympatie, ale pouze v tom případě, kdy jej chápe jako součást českého národně osvobozenického zápasu. Ve chvíli, kdy se však projeví známka slovenské nezávislosti na českých zájmech, nebojí se Havlíček použít svých prostředků k ostré kritice. Pokud Masaryk upozorňuje, že Havlíček chtěl, aby se náš kulturní život osvěžoval ze Slovenska, má velkou pravdu a tento fakt můžeme reflektovat v mnohých člancích.⁵⁹ Po revolučních událostech se Havlíček vyjadřuje již mírněji. V článku *Slovanská politika* z července roku 1850 opět poukazuje na nutnost spolupráce Čechů a Slováků, avšak nyní již bez emotivního zabarvení líčí také současnou nerozhodnost Slováků tvořit s Čechy jeden kmen, či pokračovat svou samostatnou cestou.⁶⁰

Máme-li tedy shrnout Havlíčkovu nazírání na úděl Slovenska a jeho obyvatel, vyvstává před námi pragmaticky formulovaná část českého národně osvobozenického programu v rámci austroslavistické koncepce. Slováci jsou v Havlíčkově pojetí specifická odrůda⁶¹ Čechů trpící pod jhem maďarského útlaku, přičemž o uznání zvláštní národní identity zde nemůže být vůbec řeč, protože jak Havlíček poukazuje, Slováci nemají ani svého jazyka ani historie. Aspekt ukotvenosti národní identity v dějinném vědomí je v této době již velmi silný hlavně díky historiografickému působení Františka Palackého, který českému národu jasně vystavuje českou filosofii dějin spočívající na náboženském smyslu nalézající svůj vrchol v husitství. Slováci tedy v Havlíčkově pojetí musí hledat identifikaci v českém prostředí, jež je schopné jim nabídnout literární a dějinnou existenční ukotvenost. Havlíček

⁵⁷ Havlíček, Dílo I, 1986, s. 344.

⁵⁸ Předbřeznovým obdobím rozumíme v rámci Rakouského císařství časové rozmezí zhruba mezi lety 1804/1805 až 1848, kdy ve Vídni vypukne revoluce. – J. J.

⁵⁹ Masaryk, Ideály humanitní: Problém malého národa: Demokratism v politice, 1968, s. 87.

⁶⁰ Havlíček, Dílo II, 1986, s. 318.

⁶¹ Havlíček Slovenskou národnost nikdy příliš neuznával a v článku „*Slovan a Čech*“ dokonce označuje Slováky za Čechy žijící na Slovensku. – J. J.

v podstatě ve svých úvahách předznamenává budoucí směřování česko-slovenské spolupráce podložené společnou deprivací z útisku obou národů z řad rozpínavých sousedů. V případě Čech se jedná o Němce a v případě Slovenska o Maďary.

S myšlením a konáním T. G. Masaryka je otázka sjednocení českých a slovenských věcí neodmyslitelně spjata. V Masarykově filosofii, ale i politické činnosti stává se otázka Slovenska součástí otázky české. Ve filosofickém tázání prezidenta osvoboditele můžeme reflektovat úvahy týkající se Slovenska a osudu Slováků napříč jeho publikační a intelektuální činností od *Karla Havlíčka* (1896), přes *Problém malého národa* (1905), *Světovou revoluci* (1925) až po jeho vzpomínání při Čapkových *Hovorech s T. G. M.*. Pokud můžeme kontinuitu Havlíčkových názorů někde čtenými příklady skutečně pozorovat, je to právě otázka nazírání na vztah české otázky a její poměr ke Slovensku, nota bene je tato kontinuita v Masarykových textech často explicitně zdůrazňována.

Mezi působením Karla Havlíčka a Tomáše Masaryka přeci jen uplynul nějaký čas, a pokud se v době Havlíčkovy literární činnosti iniciativou Ludovíta Štúra a lidí kolem něj sdružených na Slovensku pozvolna zmáhal národní život, v počátcích vyslovený hlavně jazykovou kodifikací slovenštiny, tak Masaryk působí v době, kdy Slováci přicházejí v rámci rakouskouherského dualismu o možnost národní seberealizace. V důsledku nařízeních uherského ministra vnitra Kolomana Tisza z roku 1875, která veřejně proklamovala, že žádný slovenský národ neexistuje, proběhlo zrušení všech slovenských veřejných organizací, konfiskace jejich majetku a následná perzekuce osob slovenského veřejného života.⁶² Po těchto událostech počala na Slovensku silná maďarizace a slovenský národní duch zakoušel skutečně tvrdou zkoušku o přežití.

V polovině 90. letech 19. století, kdy se Masaryk zabývá vytvářením nového národního programu, provede ve spise *Karel Havlíček* komplexní recepci Havlíčkových myšlenek vztahujících se ke Slovensku. Na základě úryvků z Havlíčkovy žurnalistické činnosti vystavuje své četné komentáře a předkládá význam slovenské otázky pro Čechy. Pasáž *Havlíčková politika národnostní a jazyková* je ve skutečnosti doplněním národního programu o úvahy k slovenské otázce, které byly v rámci *České otázky* poněkud opomenuty.

⁶² Patočka, Češi II, 2006, s. 309.

Masaryk zde vyzvedává Havlíčkovu trváni na spojení Čech, Moravy, Slezska a Slovenska a upozorňuje, že otázka slovenská je pro Havlíčka otázkou českou, a s touto tezí se ztotožňuje.⁶³ Masaryk zde opakuje a schvaluje Havlíčkovy myšlenky odsuzující dřívější boj Slováků o samostatnost, kterou stejně jako Havlíček chápe jako oslabení českého národa, jenž by tímto aktem přišel o značnou část potenciálního obyvatelstva. Na základě Havlíčkových slov také silně kritizuje Slováky v otázce jazykové. Ta je pro Masaryka v tomto duchu již Havlíčkem vyřešena a při čtení tohoto spisu na čtenáře dýchne podobný tón opovržení nad jedním z českých „nářečí“, který můžeme pozorovat například v Havlíčkově kritice Šťúrovových slovenských novin z července 1846.⁶⁴ Silný prvek kontinuity je zřejmý v chápání potřeby Slovenska v národnostním zápase s „utlačovateli“ představovanými Němci a Maďary. Masaryk na Havlíčkových tezích poukazuje na lidskou ryzost slovenského lidu, která není natolik zkažena vrchnostenskou germanizací, a svůj původní národní princip si uchovává díky zachovalému slovanskému zemanstvu.⁶⁵

Pokud bychom měli stručně z *Karla Havlíčka* shrnout výstup pro Masarykem formovaný národní program, měli bychom upozornit na tyto poznatky. Zprvce se Masaryk plně ztotožňuje s Havlíčkovým odmítáním slovenské jazykové emancipace od spisovné češtiny. Dokladem můžeme uvést lehce posměšnou pasáž: „...a konečně, je-li slovenština blahozvůnější a čistější než čeština, může se do spisovné řeči uvádět postupně“.⁶⁶ Jeden z faktorů, který mohl mít na jazykovou, literární a celkově kulturní nevybavenost slovenského národa vliv je ten, že Slováci neměli do roku 1918 v Uhrách jedinou veřejnou vyšší školu ani gymnázium.⁶⁷ Zadruhé z Masarykovy interpretace chápeme uvědomělou recepci nazírání na slovenskou otázku jako nedílnou součást otázky české. Tento fenomén Havlíček s Masarykem představují hlavně na početní síle společného československého národa, jíž jasně dokazují tím, „...že nám nemůže být lhostejno, jestli-že náš národ bude mít duši čtyry nebo sedm milionů“⁶⁸. Také je důležité neopomenout, že se stále pohybujeme v době, kdy má Masaryk, stejně jako dříve Havlíček, potřebu vnitřní reformy v rámci Rakouska-

⁶³ Masaryk, Karel Havlíček: snahy a tužby politického probuzení, 1904, s. 419.

⁶⁴ Havlíček, Dílo I, 1986, s. 345.

⁶⁵ Masaryk, Karel Havlíček: snahy a tužby politického probuzení, 1904, s. 421.

⁶⁶ Masaryk, Karel Havlíček: snahy a tužby politického probuzení, 1904, s. 422.

⁶⁷ Patočka, Češi II, 2006, s. 309.

⁶⁸ Masaryk, Karel Havlíček: snahy a tužby politického probuzení, 1904, s. 423.

Uherska, která by se samozřejmě s nátlakem většího národního celku dala lépe prosadit. Naposled je důležité vyzdvihnout Masarykovu recepci Havlíčkových názorů v oblasti nazírání na Slovensko jako na oblast národně zachovalého lidu. Masaryk tedy přejímá Havlíčkův požadavek, aby byl národ osvěžován ze Slovenska.⁶⁹ Slovenskem se tedy máme inspirovat, ale zároveň ho brát jako nedílnou součást československého národního celku bez nároku na jazykovou emancipaci. V této chvíli, ač jde jen o pouhou hypotézu, může být ukryt jeden z prvních problémů pozdějšího národnostního rozkolu mezi Čechy a Slováky. Nastavený etický horizont Masarykova národního programu totiž zaslepeně sleduje touhu po dosažení vytčené národní suverenity na úkor emancipačních tužeb jednotlivých programově sdružených etnik.

Havlíčková teoretická koncepce spolupráce Čechů a Slováků nachází své praktické uplatnění v politickém konání profesora Masaryka za 1. světové války. Masaryk svá četná jednání se zástupci Slovenska popisuje ve svém spise *Světová revoluce* a je velice zajímavé pozorovat, jak se náhled na slovenskou otázku v jeho očích prakticky nezměnil a jak opět pro zdůraznění tohoto faktu používá osobnost Havlíčka. Spolupráci Čechů a Slováků vnímá v osvobozeném boji jako nutnou, přičemž se nevyvaruje podepsat Pittsburskou dohodu, u které opakovaně zdůrazňuje, že jest pouze dohodou, nikoliv smlouvou a že sloužila pro uspokojení té malé slovenské frakce, která snila o samostatnosti Slovenska pod vlivem Štúrových a Vajanského myšlenek.⁷⁰ Kritika Havlíčkova ke Štúrovi a k jeho následovníkům po 70 letech skrze Masaryka opět promlouvá. Slovenskou autonomii Masaryk zavrhuje jako nemyslitelný čin, primárně proto, že samostatná slovenská osvobozená akce by musela skončit fiaskem už jen z toho důvodu, že Slováci byli v tehdejší politickém světě naprosto neznámí.⁷¹ Ani v okamžiku vyjednávání další vzájemné spolupráce nezapomíná Masaryk na Havlíčkovu pohružku tím, že pokud nepůjdou Slováci s námi, rozhodně budou muset fungovat pod uherskou nadvládou, jak to navrhoval v roce 1918 hrabě Károlyi.⁷² V této chvíli bychom opět mohli sledovat kontinuitu převedenou v praktický politický boj.

⁶⁹ Svoboda, Prázný (eds.), *Česká otázka a dnešní doba*, 2017, s. 152.

⁷⁰ Masaryk, Srovnal (eds.), *Světová revoluce: za války a ve válce 1914-1918*, 2005, s. 174.

⁷¹ Masaryk, Srovnal (eds.), *Světová revoluce: za války a ve válce 1914-1918*, 2005, s. 175.

⁷² Tamtéž, s. 174.

Masaryk si zřejmě musel sám v tuto chvíli více než kdy dříve uvědomovat, že ztrátou Slovenska přijde jeho politická agitace o podstatný aspekt důležitosti.

Koncepce přístupu ke Slovensku však i v této chvíli funguje naprosto v Havlíčkových intencích a po zlehčení slovenských národně osvobozených snah přichází chvála slovenských národních tradic a symbolické přihlášení se ke společné národní identitě, vše opět podloženo odkazem k Havlíčkovi. „*Čechové! – Havlíček! – uznávali národní zachovalost Slováků a Moravanů.*”⁷³ Moravu v tomto výroku citovanou chápe Havlíček i Masaryk jako oblast jakéhosi prostředníka mezi Čechy a Slováky.⁷⁴

Vznikem Československé republiky je Havlíčkův slovenský program naplněn. Je zajímavé si povšimnout, že program šitý na poměry rakouského mocnářství mohl být z české strany ideologicky uplatněn i v poválečných letech. Slováci si samozřejmě slibovali i díky Pittsburské dohodě autonomii, avšak ta byla smetena ze stolu a v boji o zachování československé národní převahy proti menšinám byl uplatňován pražský centralismus.⁷⁵ Jeden vyšší celek, ideologicky zkonstruovaný národ, uplatňoval svůj rozhodující vliv v Čechách, na Moravě, ve Slezsku, i na Slovensku, přesně jak Havlíček požadoval roku 1846 v článku *Slovan a Čech*.⁷⁶ V Čapkových hovorech Masaryk později vzpomíná jak mu Antonín Rezek, Jaroslav Goll a další, během jeho profesorského působení v Praze, rozmlouvali politické spojení se Slováky na základě historického státního práva.⁷⁷ České země tehdy pro všechny znamenaly pouze Čechy, Moravu a Slezsko. Jako jeden z pramenů Masarykova přesvědčení o nutnosti spolupráce se Slováky musíme rozhodně vnímat vliv Havlíčkův, na který se, jak jsme dokázali výše, v těchto otázkách často odvolával.

1.5 Uvědomělý jednatel jako hlavní opora národního života

Úvahy týkající se národa a smyslu dějin můžeme reflektovat u širokého spektra myslitelů, ale ty povětšinou podávají konstrukce vztahující se buď k abstraktnímu, či ideálnímu společenství nebo poté naopak konkrétnímu národu, jako tomu je například u Františka Palackého. Výjimečnost Havlíčkových a Masarykových myšlenek tkví v jejich

⁷³ Tamtéž, s. 175.

⁷⁴ Masaryk, Karel Havlíček: *snahy a tužby politického probuzení*, 1904, s. 419.

⁷⁵ Patočka, Čechi II, 2006, s. 318.

⁷⁶ Havlíček, *Dílo II*, 1986, s. 67.

⁷⁷ Čapek, *Hovory s T. G. Masarykem*, 1946, s. 75.

zaměření se na roli jednotlivce v rámci takového společenství. U obou se povětšinou úvahy vztahují k českému prostoru, přesto se v leckterých pasážích jejich díla můžeme přesvědčit, že tento zájem o jedince uvnitř většího celku není veřejnou proklamací nacionalismu, nýbrž že se jejich filosofie dá skutečně uplatnit, s ohledem k hlásání porozumění mezi národy, na jakoukoliv lidskou bytost náležící k libovolnému národu.

V těchto úvahách se pohybujeme kolem otázek vztahujících se k vzdělání, spolupráci občanů, zodpovědné práci a důrazu na pozitivní vlastenectví. Masarykovi i Havlíčkovi jde o to zbavit vlastenectví nálepek nacionalismu a šovinismu. Namísto toho chtějí probudit v lidech uvědomělé prožívání národní identity a s tím spjaté pochopení nutné společné kooperace. Nechtějí, aby se z lidí stávali sobci myslící pouze na sebe, nýbrž aby pochopili, že individuum nežije jen vlastní silou, ale tím, že je součástí nějaké společnosti.⁷⁸ Masaryka stejně jako Havlíčka trápí vystavování šablon na správné češství povětšinou od lidí propadlých fenoménu vlastenčení, jež žijí odříznuti od skutečné reality a potřeb doby. Oba také ve svých názorech odsuzují zástupce intelektuální vrstvy obyvatel, kteří vyzývají k lásce k národu bez toho, aby brali v potaz, jací lidé daného národa jsou.⁷⁹

Karel Havlíček se během svého žurnalistického působení snažil aktivně působit na široké lidové vrstvy články, kterými by mírnil všudypřítomné vlastenčení. Postoj, kdy se totiž člověk neustále hlásí k národu a vyznává k němu lásku, aniž by se snažil poznat a pochopit jeho skutečné problémy, neuznává. Proti tomuto teatrálnímu vlastenčení, které zkritizoval hlavně u Josefa Kajetána Tyla či Jana Kollára, staví vlastenectví uvědomělé a patriotismus.⁸⁰ Tyto ctnosti se však nerodí jen tak, vycházejí totiž z nezištné práce a lásky nikoliv k vysněné představě národa, ale k lidem k národu náležejícím. Havlíček vysvětluje: „*Pouhé pohromadě bytí, vedle sebe bytí beze všelikého vědomí, bez vzájemnosti není ještě obec....*“⁸¹ Národní idea nemůže rozhodně přežít v prostředí, kde žijí lidé pohromadě bez vzájemnosti, v tu chvíli se totiž podobají zvířecímu stádu.⁸² Ve svém článku „*Co jest obec?*“ v Pražských novinách popsal a pojmenoval problémy ohrožující společenský život a zároveň vystavěl řešení ideální kooperace lidí uvnitř obce. Tato obec má poté představovat libovolné

⁷⁸ Masaryk, T. G., *Národ a dějiny jako sociologický problém*, Praha 2018, s. 249.

⁷⁹ Machovec M., Tomáš G. Masaryk, Praha 1968, s. 80.

⁸⁰ Havlíček, *Dílo II*, 1986, s. 96.

⁸¹ Havlíček, *Dílo II*, 1986, s. 88.

⁸² Tamtéž, s. 89.

společenství, či stát. V tu chvíli, kdy lidé žijí v takové obci, slovy Havlíčka jako stádo sledující pouze své potřeby a o společné cíle se nezajímají, stává se veškerá jejich duševní i manuální produkce pouze prostředkem pro zisk pastýře, vlády. Toto počínání navíc vede k tomu, že se v obci, ve státě⁸³ cítí její obyvatelé jako cizinci a obecné jmění považují za cizí.⁸⁴ Od toho je poté již jen krok k naprosté pasivitě a odevzdanosti se okolnímu dění a žádná národní idea, představována lidmi ignorujícími tyto fakta, tento hodnotový rozklad nezachrání.

Opakem představeného duševně nivelizovaného společenství je taková obec, kde se součinně snaží všichni její členové dopomoci každému občanu k vyššímu člověčenství.⁸⁵ Jedinec v takovém společenství má oporu od všech ostatních členů a sám tuto oporu také nabízí a poskytuje. Zdůrazňování praktické činnosti člověka bylo pro Havlíčka a jeho tvorbu typické. Obec na oplátku poté poskytne svým občanům jistotu, pokrok a svobodu, avšak ani jedno z toho v neomezené míře.⁸⁶ Všechny tyto atributy harmonicky fungující obce poté závisí na odpovědnosti a mravní úrovni všech lidí v obci sdružených. Občana takovéto obce poté chápe jako skutečného nositele patriotismu a vlastenectví.

Úvahy představované profesorem Masarykem na téma jedince uvnitř společnosti jsou promyšleným dovršením Havlíčkovy představy obce. Je důležité si uvědomit, že Havlíček ve svém popisu ideálního nositele národních hodnot představuje de facto charakteristiku občana žijícího v demokratické občanské společnosti, přičemž ta tou dobou v rámci Rakouského císařství nepřicházela v úvahu. Masaryk na tyto myšlenky navazuje a rozhodne se teoretickou prací, ale i praktickou činností směřovat Čechy od společnosti národní ke společnosti občanské, která bude stát proti nacionálnímu a sociálnímu radikalismu.⁸⁷ Tyto úvahy začne Masaryk ve svých pracích rozvíjet od 90. let 19. století, následně se stanou pevnou součástí jeho hlavních filosofických témat, které poté naleznou praktické uplatnění v jeho politické činnosti. Pokud Masaryk prohlašuje, že Havlíček si přál od lidí poctivé a rozumné vlastenectví,⁸⁸ tak Masaryk na základě jeho výroků vystaví nový

⁸³ V kontextu celého článku je Havlíčkova narážka myšlena pravděpodobně na Rakousko-Uhersko. – J. J.

⁸⁴ Havlíček, Dílo II, 1986, s. 93.

⁸⁵ Tamtéž, s. 96.

⁸⁶ Tamtéž, s. 97.

⁸⁷ Svoboda, Prázdný (eds.), Česká otázka a dnešní doba, 2017, s. 142.

⁸⁸ Masaryk, Národ a dějiny jako sociologický problém, 2018, s. 277.

životní ideál demokratického občana, který pojmenuje jako pozitivní vlastenectví. Toto pozitivní vlastenectví poté chápe v několika rovinách. Za prvé se člověk musí vyvarovat již Havlíčkem odsuzovaného nacionalismu a vlastenčení. Není tedy důvod na základě lásky k národu svému stavět proti němu národ nepřátelský.⁸⁹ Další důležitý atribut je smysl pro tzv. drobnou práci. Masaryk tím dává najevo v duchu Havlíčka, že každá vykonaná práce směřující pro dobro a prospěch ostatních se počítá. Tuto drobnou práci může vykonávat každý v rámci svého pracovního oboru, nebo kdykoliv během svého každodenního života. Nejedná se o vytváření velkých uměleckých děl a honosných staveb, kterými by se mohl národ pyšnit ve srovnání s ostatními. Jde o poctivý přístup k práci, o odpovědné zapojení do věci obce a o uvědomění si společné činnosti a společných úkolů.

Třetím důležitým aspektem pozitivního vlastenectví je osobní přijetí důležitosti vzdělání a výchovy. Pro Masaryka i Havlíčka byla veřejná agitace za lepší vzdělávání celoživotní náplní. Povolání učitele je u obou chápáno jako povolání nanejvýš důležité už jen proto, že každý učitel svým chováním a stylem vyučování dítě nejenom vzdělává, ale i lidsky formuje. Masaryk skvěle popisuje v Čapkových hovorech, jak děti dokáží rychle prokouknout nepoctivost učitele a v případě toho, že učitel spíš staví děti rákoskou do šiku, než by jim věnoval laskavou výchovu a vzdělání, oplácí mu to následně ještě větší neposlušností a neuznáním.⁹⁰ U Havlíčka a Masaryka však nejde jen o vzdělání v rámci škol, upozorňují také na důležitost sebevzdělávání, učení se mravnosti a praktickým dovednostem či na schopnost se orientovat v dění ve své obci, tedy na vzdělání politické.

Havlíčkoví byli od počátku trnem v oku učitelé pracující pouze pro výdělek a nesledující vyšší cíle svého konání. V článku *Něco pro učitele a o učitelích* z roku 1846 kritizuje celkovou politiku rakouského školství, která staví učitelský stav do bezvýchodné situace.⁹¹ Učitelské platy jsou podle Havlíčka nedostačující, a tak drží při školách jen ty, jež nemají přílišného vzdělání ani odhodlání pro efektivní výuku žáků. Lidé by si však přáli, aby byly jejich děti vyučovány vzdělanými kantory. Ti však raději po pilných studiích hledají jináci práci, která jim na rozdíl od výdělku za učení v měšťanských školách může poskytnout lepší živobytí. Cestu z této situace spatřuje Havlíček v reformě financování

⁸⁹ Masaryk, *Ideály humanitní: Problém malého národa: Demokratism v politice*, 1968, s. 76.

⁹⁰ Čapek, *Hovory s T. G. Masarykem*, 1946, s. 18.

⁹¹ Havlíček, *Dílo II*, 1986, s. 46.

školství, avšak neopomene upozornit na špatné hospodaření obcí, které spíše, než by dotovaly vzdělání, tak využívají finance k sobeckým účelům. Dále také výborně pojmenuje fakt, že velké části tehdejších elit vyhovuje nedostatečná vzdělanost širokých vrstev obyvatel, poněvadž jsou díky svému nižšímu vzdělání lépe ovladatelní.

Havlíček se dále také velmi zasazoval o vznik průmyslové školy v Čechách a vedle důrazu na vzdělání teoretické dbal i na propagaci praktického vzdělání. Velký problém tehdy spatřoval v absenci českého jazyka při školní výuce a kritizoval, že řemeslníci, či zedníci, ale i všichni manuálně pracující lidé, chtějí-li se něco dále naučit, musí se nejdříve dostatečně naučit německy, aby v německých školách vůbec rozuměli, a tím ztrácejí cenný čas, který by mohli věnovat svému praktickému studiu.⁹² Jako horlivý zastávce vnitřních reforem Rakouského císařství si uvědomoval, že vzdělání v českém jazyce musí být pro rozvoj národní suverenity radikálně posíleno. V jeho národnostních úvahách totiž jasně zaznívá, že hlavní povinností obce je zajistit budoucím občanům náležité vzdělání, protože jedině tak může obec dojít pravému štěstí.⁹³ Havlíček de facto upozorňuje na nemožnost národního rozvoje bez odpovědně a svědomitě vedeného školství, jež bude při výuce preferovat národní jazyk.

Masaryk jako člověk věnující se výchově a vzdělání teoreticky i prakticky nezůstal za Havlíčkem v těchto úvahách pozadu a aktivně na jeho myšlenky navázal. V *Karlu Havlíčkovi* precizně interpretoval Havlíčkovy myšlenky týkající se školství a vyzdvihl potřebnost vzdělání u každého jednotlivce, masy, zkrátka u všech, protože jedině tak se stane národ připraveným čelit silné opozici.⁹⁴ V této linii poté Masaryk pokračuje ve svém dalším konání. Sám byl aktivním pedagogem, jenž přednášel filosofii po sedmdesát semestrů, a tak se jeho myšlenky, které se netýkaly vždy výlučně filosofie, v akademické obci rychle šířily.⁹⁵ Studenty vždy považoval za důležitou skupinu národního života, schopnou svým přičiněním podstatně zasáhnout do chodu dějin. V *České otázce* dokonce označuje české studentstvo za apoštola národního obrození, ale i doby současné.⁹⁶

⁹² Havlíček, Dílo II, 1986, s. 41.

⁹³ Tamtéž, s. 101.

⁹⁴ Masaryk, Karel Havlíček: snahy a tužby politického probuzení, 1904, s. 211.

⁹⁵ Soubigou, Tomáš Garrigue Masaryk, 2004, s. 64.

⁹⁶ Masaryk, Česká otázka: snahy a tužby národního obrození, 1990, s. 150.

Masaryk se však nechtěl zaměřit pouze na skupiny intelektuálů, ale chtěl oslovit široké spektrum obyvatelstva, od studentů akademie až po dělníky v továrnách. Na širší veřejnost se zaměřil svou žurnalistickou činností, a tak začal od října 1883 vydávat měsíčník *Athenaeum*, který byl ještě poměrně akademicky laděn a od října 1893 v duchu národní vzdělávání začala vycházet pro širokou veřejnost revue *Naše doba*.⁹⁷ Později k nim přibyl ještě realistický *Čas*. Masaryk tedy přímo vzdělával studenty na univerzitě a dále se zasazoval o národní osvětu svou redaktorskou činností. Později k jeho praktické vzdělávací činnosti přibýly ještě extenze pro širokou veřejnost, které se vyznačovaly úctyhodnou posluchačskou návštěvností.

Na úvahy Havlíčkovy Masaryk tedy explicitně navázal a tuto kontinuitu můžeme reflektovat jak v jeho pracích a studiích z dob profesorského působení, tak v jeho pozdních rozhovorech s Karlem Čapkem, či Emilem Ludwigem. Primárně se soustředí na roli národních škol, kde se má vyučovat českým věcem, uvažovat o českých problémech a v duchu Havlíčka samozřejmě Masaryk prosazuje i výuku v českém jazyce.⁹⁸ Nezapomíná zajisté ani na roli jednotlivce a upozorňuje na nutnost sebevzdělání jako na vlastnost důležitou pro uvědomělého příslušníka národa. V čem však bezpochyby původní Havlíčkův program rozšiřuje, je důraz kladený na vzdělávání prostřednictvím partnera. O Charlotte Garrigue se vyjadřoval jako o ženě, která dovršila jeho vývoj. Žena je v Masarykových očích chápána jako rovnoprávná bytost zasluhující stejná práva, už právě proto, že ji chápe jako nositelku života. O práva žen se poté po celý život také aktivně zasazoval a prakticky je uváděl ve skutečnost za První republiky. Často také kritizoval hodiny náboženství a stavěl proti nim spíše předměty etické, které by měly pomoci k formování mravního pohledu na svět a prostoru pro sebetvoření.⁹⁹

Zajímavé je se také zastavit u jeho důrazu kladeného vedle žurnalistické produkce na celkovou produkci literární. Ačkoliv Masaryk doporučoval podobně jako Havlíček, aby se občané učili jazykům, tak si byl vědom, že ne každý tímto talentem oplývá. Na základě tohoto faktu vyzýval v pravidelných intencích české překladatele k vypracování kvalitních českých překladů světových autorů. Domácí autory na druhé straně povzbuzoval k psaní

⁹⁷ Soubigou, Tomáš Garrigue Masaryk, 2004, s. 61.

⁹⁸ Masaryk, Ideály humanitní: Problém malého národa: Demokratism v politice, 1968, s. 85.

⁹⁹ Masaryk, T. G., Cach J. (eds.), O škole a vzdělání, Praha 1990, s. 18.

románů a knížek pro děti.¹⁰⁰ V této souvislosti by se hodilo zmínit jeho časté zdůrazňování přání padesáti let nerušeného vývoje. Toto období totiž mělo vychovat právě za pomoci literatury a národní školy s kvalitní výukou budoucí generace v demokratickém duchu politicky vzdělané a k ostatním občanům mravně odpovědné.

Profesor Milan Machovec interpretuje Masarykovy národnostní úvahy ve smyslu hledání autentické lidské existence a zdůrazňuje, že většina jeho prací na toto téma (*Česká otázka, Jan Hus, Karel Havlíček*) v sobě implicitně obsahuje úvahy právě o smyslu lidské existence.¹⁰¹ Pro zajímavost je dobré upozornit, že v tomto bodě se Machovcova interpretace rozchází s výkladem Jana Patočky, který odmítá Machovcovo zařazení Masaryka k předchůdcům existencialismu.¹⁰² Pokud se ve výše uvedených odstavcích odvoláváme na podobnost myšlení, či přímou myšlenkovou kontinuitu mezi Havlíčkem a Masarykem, musíme na tomto místě zdůraznit, že v Havlíčkových člancích zabývajících se národnostními otázkami můžeme pozorovat skutečný základ Masarykovy filosofie lidské existence. Havlíček jako by k nám promlouval ze svých stránek s poselstvím, že každá opravdová práce jednotlivce je důležitá, každý musíme pracovat primárně na sobě a zdokonalovat se ve svém vědění, či manuálním umu. Láska mezi lidmi, odpovědnost k ostatním a život uvědomělých lidí ve společenství, to je pravý národní ideál skrytý v textech Karla Havlíčka. Tuto svou domněnku bych rád představil na kritice Tylova románu *Poslední Čech*, kde Havlíček jasně říká, že má být každý nový výtvar krásné literatury důkladně a umělecky provedeným celkem.¹⁰³ Havlíček zde neapeluje pouze na Tyla, ale na všechny literáty. To hlavní, co po nich chce, je, aby si uvědomili nutnost se nadále zlepšovat ve svém oboru a nezapomínali, že svou prací prospívají celku a nejenom sobě, že ve svých dílech představují lidskou existenci v často nedomyšlených podobách, které můžou čtenáře, jež jsou stejně jako oni členy jedné ideové obce, poplést v jejich chápání vzájemného národního cíle solidarity. Havlíček zde opravdu předznamenává Masarykův humanitní ideál.

¹⁰⁰ Masaryk, Cach (eds.), *O škole a vzdělání*, 1990, s. 19.

¹⁰¹ Machovec, Tomáš G. *Masaryk*, 1968, s. 81.

¹⁰² Patočka, Češi II, 2006, s. 332.

¹⁰³ Havlíček, *Dílo I*, 1986, s. 300.

2 Realismus T. G. Masaryka a jeho ideové zdroje v díle a činnosti Karla Havlíčka Borovského

„Havlíček byl předchůdcem politického realismu, v tom smysle, jak jsem pojem vyložil už dostatečně.“

T. G. Masaryk., Karel Havlíček.¹⁰⁴

2.1 Realismus jako filosofický směr

Realismus, pojem, se kterým se v Masarykových spisech setkáváme skutečně často, představuje pro Masaryka metodu pomocí níž hledá řešení politických, vědeckých, sociálních nebo třeba i literárních problémů či situací. Za tímto pojmem se u Masaryka skrývá detailně promyšlený kritický systém, kterým se vyrovnával napříč svým životem se všemi otázkami lidského poznání a lidské bytosti vůbec. Ve svých spisech *Česká otázka*, *Karel Havlíček*, *Světová revoluce* nebo dále například v Čapkových *Hovorech s T. G. Masarykem* uvádí jako ideový zdroj této kritické metody právě osobu Karla Havlíčka.

Masaryk uplatňuje realistické zkoumání na rozličné otázky a z toho poté vznikají jeho další dílčí označení pro jednotlivé podobory jeho zájmu jako vědecký realismus, politický realismus, realismus v žurnalistice, či realistický humanismus. Výstižně charakterizuje tuto metodu Emanuel Rádl v druhém svazku svých *Dějin filosofie*. „Realismem rozumí Masaryk zásadu poznávat vždy a všude věci a jejich jádro, rozuměj, nejde konec konců ani o slova, ani o knižní učenost, ani o vývoj, nýbrž jde o to, poznat studiem veřejných projevů, co je skutečné, co je reální ženoucí silou, nač lidé doopravdy myslí, co věci skutečně znamenají v běhu světa.“¹⁰⁵ Jde mu tedy o postihnutí pravdy za všech okolností a situací přesto, že by pravda mohla být pro své příjemce sebenepříjemnější. Tento aspekt Masarykova realismu se projeví významně v jeho žurnalistické a profesorské praxi, kdy si právě tímto postojem chápat věci, tak jak jsou, vyslouží nenávisť velké části tehdejší veřejnosti.

Zprvu je nutné vyložit, co pojmem „realismus“ vlastně míníme, jak ho v souvislosti této práce chápeme. Slovník filosofických pojmů současnosti praví, že „realismus je

¹⁰⁴ Masaryk, Karel Havlíček: *snahy a tužby politického probuzení*, 1904, s. 520.

¹⁰⁵ Rádl E., *Dějiny filosofie II*, Praha 1999, s. 514.

filosofický postoj, který uznává objektivní realitu (skutečnost, existenci, bytí) předmětů, situací, vztahů jako nezávislých na našem poznání objektivní reality. ¹⁰⁶ Okolní hmotný svět tedy pro realismus existuje i bez našeho poznání, a dokonce by existoval i bez naší existence.¹⁰⁷ Mohli bychom tedy v tuto chvíli říct, že realismus je v protívě vůči subjektivismu hlášaném klasiky německé filosofie, zvláště pak Kantem. Dále například solipsismus je pro realistickou metodu naprosto vyloučený a sám Masaryk ho v četných úvahách vyvrací.

K vědecké práci se vztahuje tzv. kritický realismus. Kritickému realismu jde o stále důslednější a hlubší poznání pravdy.¹⁰⁸ Při zkoumání problému je tedy vždy nutné směřovat až k jeho jádru, pokusit se objasnit pravou podstatu problému. Realistická filosofie symbolizovaná v 19. století Masarykem je tedy vědecky přísná, snažící se postihnout věci a děje v jejich konkrétní existenci a pravdě.¹⁰⁹ Tento kritický realismus Masaryk poté uplatňuje ve vědě, politice, literární kritice a dalších odvětvích a jak sám říká: „*Kritika je předpokladem a metodou vědy, stejně tak politiky.*“¹¹⁰

2.2 Realismus v akademické činnosti profesora Masaryka

Roku 1882 přesídlil Masaryk z Vídně do Prahy, aby zde vyučoval filosofii na nově zřízené české univerzitě. Jeho průprava z dřívějšího studia ve Vídni a v Lipsku, zvláště poté ovlivnění systematicností jeho učitele Franze Brentana, mu poskytovalo netradiční teoretickou výzbroj, která byla ještě posílena vlivem studia pozitivismu Augusta Comta.¹¹¹ Jeho první vědecká práce *Základové konkrétné logiky* uveřejněná za působení v českém akademickém prostředí roku 1885 je, jak sám uvedl v její předmluvě, pokusem nejenom vyložit klasifikaci věd, tak jak jí Masaryk v praktickém duchu chápe, ale zároveň se stává i úvodem k jeho přednáškám a exkurzem do jeho filosofického myšlení vůbec.¹¹² Tímto spisem si Masaryk vystavěl pevnou půdu pro svou další kritickou práci. Ač pojem realismus nemá v této práci ještě jasně stanovený obsah, tak už sama náplň spisu nám prozrazuje

¹⁰⁶ Olšovský J., *Slovník filosofických pojmů současnosti*, Praha 2018, s. 338.

¹⁰⁷ Sousedík S., *Dějiny, dějepis, filosofie dějin*, Praha 2019, s. 131.

¹⁰⁸ Olšovský, *Slovník filosofických pojmů současnosti*, 2018, s. 338.

¹⁰⁹ *Tamtéž*, s. 338.

¹¹⁰ Masaryk, Srovnal (eds.) *Světová revoluce: za války a ve válce*, 2005, s. 368.

¹¹¹ Svoboda, Prázný (eds.), *Česká otázka a dnešní doba*, 2017, s. 231.

¹¹² Masaryk T. G. *Základové konkrétné logiky*, Praha 2001, s. 9.

základní atributy Masarykova kritického realismu. Například v části věnované filosofii již v této rané době svého působení kritizuje Kantovu filosofii zbavenou empirického poznání a vycházející pouze z nekritického a nejasného a priori poznání.¹¹³ Iniciativa Masaryka se nedlouho po příjezdu do Prahy ukázala na jeho aktivní žurnalistické práci, která se zprvu soustředila výhradně kolem jím založené vědecké revue Athenaeum.

2.2.1 Masarykovo realistické pojetí historie

První a zároveň nejvýznamnější spor akademického rázu, který postavil realistického vědce Masaryka do konfrontace se lží založenou na domnělém národním mýtu, byla polemika o pravost Rukopisu Královédvorského a Zelenohorského vyvolaná 15. února 1886 článkem filologa Jana Gebauera uveřejněným právě v Masarykově Athenaeu.¹¹⁴ Tato roztržka se rozšířila do všech sfér národního života a dala vzniknout velkému zápasu mezi dvěma tábory, a to příznivců pravosti básní, zde můžeme uvést například spisovatelku Elišku Krásnohorskou, a odpůrců pravosti, kteří poukazovali například již na dříve provedený kritický rozbor Josefa Dobrovského. Spor končí vítězstvím skupiny kolem Masaryka, která důsledným vědeckým rozbořem nakonec pravost obou rukopisů vyvrátila. Později Masaryk spor o pravost rukopisů označí za souboj dvou osvětných organizací, vědy a žurnalistky a zároveň označí svobodomyšlnou žurnalistiku¹¹⁵ za zpátečnickou, bránící pokroku.¹¹⁶

Podstatné je, že v tomto prvním velkém boji za pravdu Masaryk zpochybní domnělou dávnou historií a postaví proti ní požadavek historie skutečné, tedy takové, která je dostatečně vědecky podložená. Z Masarykových spisů a vyjádření lze vyvozovat jeho plné uvědomění si důležitosti mýtů a historie pro tvorbu národního vědomí, avšak i přes svůj obdiv, například k antickým autorům, byl přesvědčen, že historické vědomí nelze stavět na lži. Mýtus totiž, ať obsahuje sebekrásnější vyjádření nebo sebesilnější vyznání lásky, nepromlouvá ke svému čtenáři či posluchači pravdivě. Mýtu totiž nejde o pravdivé zobrazení skutečnosti, ale o náladu, které se oddává, a tudíž postrádá metodu myšlení.¹¹⁷

¹¹³ Tamtéž, s. 151.

¹¹⁴ Soubigou, Tomáš Garrigue Masaryk, 2004, s. 63.

¹¹⁵ Svobodomyšlnou žurnalistikou míní Masaryk novinářskou činnost mladočechů, která se soustřeďovala výhradně kolem Národních listů. Ty se sice hlásily k odkazu Karla Havlíčka, avšak držely si svůj lehký zpátečnický ráz po celou dobu svého vydávání. – J. J.

¹¹⁶ Masaryk, Česká otázka: snahy a tužby národního obrození, 1990, s. 132.

¹¹⁷ Rádl, Dějiny filosofie I, 1998, s. 48.

Masarykova filosofie dějin vyvolávala a dodnes vyvolává v akademickém prostředí polemiky. Ukázkovým příkladem těchto názorových rozporů je v této práci často citovaný sborník *Česká otázka a dnešní doba* z roku 2017, kde autoři z různých odvětví vědecké činnosti buď Masarykovy myšlenky uznávají a dokazují jejich opodstatněnost, nebo je na druhé straně vyvrací například pro jejich historickou nepřesnost, podobně jako kdysi prof. Josef Pekař.

Čeští zástupci národně emancipačního procesu dobře chápali fakt, že nacionální vědomí se nejlépe utváří, když je proti němu reálný, nebo třeba i domnělý nepřítel. V případě českého prostoru to byli Němci a například v případě Polska Rusové. Palacký přejal od Bernarda Bolzana myšlenku probouzet sebevědomí českého národa poukazem na velké duchovní činy předků¹¹⁸, avšak v celém jeho historickém vyjádření je zřetelně obsažen „protiněmecký“ podtext. Masaryk toto vymezení se vůči německému etniku odmítá a staví svůj realistický výklad historie na poukazu snášenlivého humanitního úsilí našich předků počínajícího českou reformací na počátku 15. století. Masaryk také odmítá obrozenecký historismus a radikalismus. I přesto, že si Františka Palackého vážil, jak pro jeho dějepisnou práci, tak pro politickou činnost, označuje ho za člověka konzervativního, svázaného historismem. Naproti Palackému prezentuje Karla Havlíčka jako pokrokového realistu.¹¹⁹

Celkově by se dal Masarykův realistický pohled na historii zhodnotit jako pokus o vytvoření české národní filosofie, výhradně představené ve spisech *Česká otázka, Naše nynější krize a Světová revoluce*.¹²⁰ Profesor Machovec interpretuje Masarykovo snažení jako pokus o získání autentického dějinného vědomí, přičemž poukazuje na Masarykovo hledání opory v současných národních zápasech právě v historii.¹²¹ Masaryk si uvědomoval, že jen vyzdvihování historie, jak to činil Palacký a velká část obrozenců, nestačí. Toto poukazování na velké skutky předků totiž často může vyvolávat dojem, že v současné době není potřeba důležitých rozhodnutí a silných lidí a stačí pouze slepý obdiv k dávným časům. Právě tento pohled převládl po revolučních událostech roku 1848, kdy se většina organizátorů národního života stáhla do ústraní a započala s politikou pasivní rezistence.

¹¹⁸ Patočka, Češi II, 2006, s. 306.

¹¹⁹ Masaryk, *Česká otázka: snahy a tužby národního obrození*, 1990, s. 96.

¹²⁰ Patočka J., *Češi I*, Praha 2006, s. 344.

¹²¹ Machovec, Tomáš G. Masaryk, 1968, s. 112.

Jeden z mála lidí, kteří se nenechali k tomuto sentimentálnímu postupu svést, byl právě Karel Havlíček, jenž pokračoval v neúnavné drobné práci i přes důslednou perzekuci jeho osoby rakouskými úřady. Masaryk bude po čase tento Havlíčkův neutuchající smysl pro drobnou práci ve svých programových spisech vyzdvihoval.

Realismus má tedy podle Masaryka čelit přílišnému historismu.¹²² Historie jako takové se však nevzdává, avšak podřizuje ji poznávání věcí a jevů současnosti. Historik Otto Urban se snažil postihnout významový smysl Masarykovy *České otázky*. Poukázal, že Masarykovi jde o to postihnout v historii plán prozřetelnosti, který se dá identifikovat právě pomocí realismu.¹²³ Realismus je tedy ve své podstatě antihistorický. Další fenomén, který Urban označil, byl fakt, že teoretický rozbor české otázky využil Masaryk ke kritice stávající politické scény symbolizované staročeskou a mladočeskou stranou.¹²⁴ Masaryk tedy využívá historii k propagaci svého realistického národního programu, a tím pádem nestaví pouze novou českou národní filosofii, ale ve svém spise *Česká otázka* prakticky konstituuje svou vlastní filosofii dějin. Masaryk představuje genezi světových dějin, již směřuje přes autokratické režimy k demokracii a jejím ideálům svobody, rovnosti a bratrství.¹²⁵ Ve svém přístupu k dějinám se požadavkem realismu jasně vymezuje proti historismu a mytizaci dějin,¹²⁶ avšak svou filosofií vytváří nový mýtus o kontinuitě humanitního ideálu nalezeného za české reformace a znovu objeveného během národního obrození.

2.2.2 Kritickým realismem proti pověře

V dubnu roku 1899 započala tzv. hilsneriáda, soudní proces s Židem Leopoldem Hilsnerem jenž byl obžalován z vraždy mladé Anežky Hružové, jejíž tělo bylo nalezeno v lesíku Březina u obce Polná.¹²⁷ Celý proces byl provázen pověrami o rituální vraždě, které se měl právě Hilsner dopustit. Masaryk se původně nechtěl v procesu angažovat, avšak když ho oslovil jeho dřívější student, spisovatel Sigismund Münz, s prosbou o pomoc, rozhodl se do problému pustit.¹²⁸ Masaryka nezajímala až tak záchrana Hilsnera jako osoby, ale spíše

¹²² Masaryk, *Česká otázka: snahy a tužby národního obrození*, 1990, s. 133.

¹²³ Urban, *Česká společnost 1848-1918*, 1982, s. 441.

¹²⁴ Tamtéž, s. 443.

¹²⁵ Svoboda, Prázný (eds.), *Česká otázka a dnešní doba*, 2017, s. 141.

¹²⁶ Patočka, *Češi II*, 2006 s. 315.

¹²⁷ Soubigou, *Tomáš Garrigue Masaryk*, 2004, s. 136.

¹²⁸ Čapek, *Hovory s T. G. Masarykem*, 1946, s. 74.

vědecká cesta za rozptýlením pověry o rituální vraždě. Tou se často oháněl při žalobě dr. Karel Baxa, pozdější primátor města Prahy. Tento Masarykův souboj je další realistický souboj s mýtem, který byl v této situaci navíc nanejvýš nebezpečný a Hilsnera dostal málem na šibenici. Masarykovo pojetí faktu je vždy opřené i o jeho morální posouzení.¹²⁹ Celý proces mu tehdy připadal v rozporu s etickými pravidly spravedlivého soudu a zároveň mu zaváněl národním radikalismem. Ve chvíli, kdy se aktivně do procesu zapojil, zřejmě netušil, jak silnou nenávist vůči své osobě od českých a německých antisemitů pocítí. „*Napišu brožuru, ani ne tak na obranu Žida křivě obžalovaného, jako spíše proti nevzdělanosti a proľhanosti antisemitismu, aniž pomyslím na následky.*“¹³⁰ Hilsner nakonec absolvoval tři procesy, přičemž až třetí proces ve svém rozsudku rituální motiv zásadně odmítl, avšak i tak si následně odseděl 19 let za vraždu se sexuálním motivem.¹³¹ Až roku 1969 se objevila v českých novinách zpráva, že se Jan Hruža, bratr Anežky Hružové, na smrtelné loži přiznal, že sestru zabil.¹³²

Pověra o rituální vraždě byla vyvrácena i přes smutnou dohru na osud neprávem obviněného člověka. Masaryk byl v této době zděšen z nevzdělanosti a předsudků, které ovládaly velkou část české společnosti, a chtěl dokonce Čechy opustit, avšak Charlotte Masaryková mu plány na odchod do Spojených států rozmluvila. Tím se vlastně potvrzuje Masarykovo tvrzení uvedené výše, že směr jeho životní cesty z velké části vedla právě jeho žena. Celá hilsneriáda se stala symbolem zvláště na slabších, symbolem nadřazení národní morálky a národní cti nad pravou lidskost, svědomí a čest.¹³³ Atributy tohoto procesu byly od počátku v přímé kontradikci k zásadám vědeckého realismu a ten, jak Masaryk věřil a konal, měl aktivně takové nepodložené domněnky rozptýlit.

2.3 Politický realismus

Nyní máme realismus vyložený obecně a zároveň konkrétně s odkazem na jeho užití v Masarykově vědecké činnosti a jeho bojích vedených v akademické rovině. Vysvětlení bylo nutné, abychom v dalších odstavcích mohli vyložit téma politického realismu u

¹²⁹ Rádl, Dějiny filosofie II, 1999, s. 515.

¹³⁰ Ludwig, Duch a čin, 1935, s. 85.

¹³¹ Soubigou, Tomáš Garrigue Masaryk, 2004, s. 138.

¹³² Tamtéž, s. 138.

¹³³ Machovec, Tomáš G. Masaryk, 1968, s. 172.

Havlíčka a Masaryka a zároveň identifikovat explicitní i implicitní kontinuitu či diskontinuitu Havlíčkových názorů. Zprvu je nutno zdůraznit, že Havlíček pojmu politický realismus neužívá, ten zavádí až Masaryk s poukazem na Havlíčka jako faktického zakladatele tohoto kritického přístupu v politice.

Po rukopisných bojích vstupuje v 80. letech Masaryk společně s Josefem Kaizlem a Karlem Kramářem do mladočeské strany.¹³⁴ Skupinu kolem Masaryka nazval staročeský politik František Pazdírek v jednom svém článku pozitivisté, avšak Masarykovi toto pojmenování připomínalo příliš Augusta Comta a francouzský pozitivismus.¹³⁵ Pazdírkovi tehdy navrhl, aby je nazýval realisty, a tak vznikl název pro politickou skupinu kolem profesora Masaryka, která se však nikdy oficiálně takto nenazývala, šlo spíše o označení jejich přístupu k politickým otázkám. Masaryk sám interpretoval rané působení realistů jako vnesení nové metody do stávající politické scény, nikoliv jako touhu po tom vytvořit novou politickou stranu.¹³⁶

První program realisté zveřejní již roku 1890¹³⁷, avšak ten bude jen částí komplexního realistického programu, který Masaryk podrobně představí ve svých spisech *Česká otázka*, *Naše nynější krise*, *Karel Havlíček*, *Jan Hus* a následně po válce dovrší spisem *Světová revoluce*. O Masarykově vůli k prosazení realistického programu v mladočeské straně vypovídá dopis Eduardu Albertovi z 8. listopadu 1890, kde popisuje naději v přijetí programu, ale zároveň zde poukazuje na útoky Času proti Havlíčkovým myšlenkám demokratismu, jež byly realistickému programu stěžejní oporou.¹³⁸ Toto explicitní přihlášení k Havlíčkovým myšlenkám v Masarykově soukromé korespondenci můžeme dále reflektovat i v pozdější době. Například 15. dubna roku 1895 v dopise adresovaném Josefu Svatopluku Macharovi dává najevo své přesvědčení o nutnosti podpory realistické politiky z řad radikálních pokrokářů a tuto podporu přirovnává k dřívější podpoře konzervativního Palackého kritickým a neústupným Havlíčkem.¹³⁹

¹³⁴ Křen, *Dvě století střední Evropy*, 2019, s. 284.

¹³⁵ Čapek, *Hovory s T. G. Masarykem*, 1946, s. 68.

¹³⁶ Masaryk, *Česká otázka: snahy a tužby národního obrození*, 1990, s. 133.

¹³⁷ Soubigou, *Tomáš Garrigue Masaryk*, 2004, s. 99.

¹³⁸ Kokešová, Quagliatová (eds.), *Korespondence T.G. Masaryk – staročesí*, 2009, s. 200.

¹³⁹ Kokešová, Kotyk, Kraitlová (eds.), *Korespondence T. G. Masaryk – Josef Svatopluk Machar. Svazek I. (1893-1895)*, 2017, s. 258.

První atribut programu politického realismu je odmítnutí radikalismu. Radikalismus Masaryk chápe v této souvislosti primárně na úrovni politické, avšak proti radikalismu veřejně vystupuje ve všech sférách lidského života. Celá *Česká otázka* je psána v duchu odmítnutí národního radikalismu.¹⁴⁰ I přes Masarykovo odmítnutí politického radikalismu, jenž prý jako vzor nové politiky odsuzoval už Havlíček, se Masaryk důsledně vymezuje proti jeho a Palackého antagonismu vůči Němcům s odůvodněním, že realismus takového nesnášenlivosti nepotřebuje.¹⁴¹

Další, o co Masaryk ve své politice stál, byl aktivní a pozitivní obsah její náplně. Tím se jasně vymezil proti dřívější staročeské politice pasivní rezistence. Aktivním obsahem politiky míní hlavně metodu drobné práce, tedy praktické aktivity na všech úrovních národního života, kterou staví do opozice k státoprávnímu negativismu.¹⁴² Je to politika krok za krokem, která postupně dopomůže k dosažení předznamenanych cílů. Dalo by se říct, že v duchu Karla Havlíčka si uvědomoval váhu této drobné práce pro cíle českého národa, který jak říkal Havlíček, není ani malý, ani velký, tudíž sleduje střední cíle.¹⁴³ Jako střední cíl můžeme chápat například požadavek národní emancipace. Aktivním obsahem míní také socializaci vědeckého a filosofického vzdělání.¹⁴⁴ V 90. letech už Masaryk silně pociťoval společenskou změnu, které pozvolna vedly vývoj českého prostoru k hodnotám občanské společnosti, jenž jak si dobře uvědomoval bude potřebovat skutečné občany. Aktivní obsah se tedy vztahuje ke každému příslušníkovi národa. Jak sám rád říkal, reforma společnosti začíná reformou názorů jednotlivce. Proto také často apeloval proti primární identifikaci s většími celky jako bylo třeba Slovanstvo. Masarykova politika stavěla do popředí práci, která začínala vždy u jednotlivce samého.¹⁴⁵ Do budoucna měla právě tato vzdělaná občanská společnost čelit nacionálnímu a sociálnímu radikalismu.¹⁴⁶

Co se týče pozitivního obsahu politiky, tu bychom mohli interpretovat jako poměr politiky a etiky, tedy takovou politiku, která se za každé situace snaží být pravdivá a morální.

¹⁴⁰ Svoboda, Prázný (eds.), *Česká otázka a dnešní doba*, 2017, s. 142.

¹⁴¹ Masaryk, *Česká otázka: snahy a tužby národního obrození*, 1990, s. 137.

¹⁴² Křen, *Dvě století střední Evropy*, 2019, s. 285.

¹⁴³ Kočí, *České národní obrození*, 1978, s. 432.

¹⁴⁴ Masaryk, *Česká otázka: snahy a tužby národního obrození*, 1990, s. 134.

¹⁴⁵ Masaryk, *Ideály humanitní: Problém malého národa: Demokratism v politice*, 1968, s. 91.

¹⁴⁶ Svoboda, Prázný (eds.), *Česká otázka a dnešní doba*, 2017, s. 142.

Jak jsme zmínili výše, realistická politika nepotřebuje národního ani rasového antagonismu, staví svůj program na vzdělání a poctivé práci. Pokud se v aktivním obsahu dbá na uvědomění si nutnosti každého občana podílet se na chodu věcí veřejných, tak pozitivní obsah musí odstranit diletantismus a polovzdělanost z řad politických stran. V pozitivním obsahu nejde o prázdné obraty a floskule. Politická skutečnost a filosofické porozumění jsoucnu musí být podle realismu ve vzájemné shodě.¹⁴⁷ Tato část realistického programu také předznamenávala požadavek rovnosti všech občanů.

Ve svém *Karlu Havlíčkovi* profesor Masaryk problém občanské rovnosti obsáhle rozvinul. Masaryk v tomto případě kompletně přijal Havlíčkův názor na tuto problematiku. S odvoláním na Havlíčkovu činnost vysvětluje, že občanská rovnost nezávisí na různosti vzdělání ani jmění.¹⁴⁸ Šlechta a její privilegia ani podle jednoho do občanské demokratické společnosti nepatří. Pokud Havlíček žádá po obci svobodu, jako přirozenou samostatnost lidského ducha,¹⁴⁹ nepřeje si, aby byla omezována rozkazy privilegovaných vrstev, spíše si přeje, aby duch každého občana sám chápal, co dané společenství žádá.

Hlavním polem působnosti se stala realistické skupině žurnalistika. Masaryk sám jako aktivní redaktor svých vědeckých periodik dbal na to, aby jejich obsah a forma byly v souladu s jeho realistickými požadavky. Očekával, že svým realismem provede literární revoluci, která zapříčiní revizi celého tehdejšího národního programu.¹⁵⁰ Prvotní podnět, který ho k žurnalistice přivedl, byla údajně jeho nespokojenost s tehdejším zpátečnickým tiskem, která později přivedla jeho požadavek realismu dále z pole žurnalistického i na pole politické.¹⁵¹ Z dostupných zdrojů se můžeme pokusit identifikovat základní kámen Masarykovy nespokojenosti s mladočeskou stranou právě v jejich neobjektivní, radikální a často zpátečnické žurnalistice, která často i pro stranu samotnou působila kontraproduktivně. V dopise Eduardu Albertovi z roku 1889 Masaryk popisuje soudobou absenci pravdivě píšících novinářů a zároveň prezentuje svou vnitřní potřebu tuto vadu změnit.¹⁵² V této souvislosti je zajímavé zmínit, že právě Národní strana svobodomyšlná se hrdě hlásila

¹⁴⁷ Patočka, Češi I, 2006, s. 344.

¹⁴⁸ Masaryk, Karel Havlíček: snahy a tužby politického probuzení, 1904, s. 354.

¹⁴⁹ Havlíček, Dílo II, 1986, s. 103.

¹⁵⁰ Svoboda, Prázný (eds.) Česká otázka a dnešní doba, 2017 s. 141.

¹⁵¹ Masaryk, Česká otázka: snahy a tužby národního obrození, 1990 s. 134.

¹⁵² Kokešová, Quagliatová, Korespondence T. G. Masaryk – staročeši, 2009, s. 72.

k odkazu Karla Havlíčka. Svými požadavky na všeobecné volební právo či svobodu jednotlivce v určitém duchu Havlíčkův program naplňovala, avšak z hlediska svého radikálního přístupu k veřejným otázkám a žurnalistickou prací naplněnou národním patosem se mu naopak ideově vzdalovala. Později v srpnu roku 1894 píše Masaryk rozhořčeně Josefu Svatopluku Macharovi o tom, jak Národní listy dělají z Havlíčka liberálního pisálka.¹⁵³ I když se Masaryk původně se svou skupinou realistů uvnitř mladočeské strany pokoušel realizovat svůj program, brzy svými reformními názory narazil a stranu opustil. Masaryk tento neduh po vystoupení z mladočeské strany vysvětloval tím, že posledním člověkem, jenž svobodomyšlné straně reformoval program, byl Karel Havlíček a od té doby nebyli členové této partaje schopni reflektovat půl století světového vývoje.¹⁵⁴

2.4 Havlíček jako politický realista

Masaryk zdůrazňuje, že realismus je uvědomělým pokračováním dob minulých ve šlépějích Havlíčka.¹⁵⁵ Havlíčkovu žurnalistickou činnost používal Masaryk jako názorovou základnu po celou dobu formování svého programu. Nejenom že mu Havlíček byl vzorem v žurnalistice, ale byl mu vedle toho i vzorem právě v politické činnosti i díky tomu, že do své doby přinesl politickou filosofii zdravého rozumu.¹⁵⁶

Havlíček byl po celý život rozhodným propagátorem drobné a vytrvalé práce, tak jak ji kázal nespočetněkrát Masaryk, který ji ve svém *Karlu Havlíčkovi* uvádí jako jeden z ideových zdrojů realismu. Nejlépe jde toto Havlíčkovu odhodlání vidět na článku *Přátelům našim na venkově srdečné pozdravení* zveřejněném 29. června roku 1848, kde uklidňuje demokraticky smýšlející část českého lidu, že událostmi v Praze se vydobyté občanské svobody a konstituce neruší.¹⁵⁷ Dále v článku vyzývá k vytrvalosti a varuje před ukvapenými rozhodnutími. Přesně takto si Masaryk představoval vzor žurnalisty, který se i za nepříjemných okolností snaží svým čtenářům podat pravdivé zprávy a nepropadat sentimentalitě.

¹⁵³ Kokešová, Kotyk, Kraitlová (eds.), *Korespondence T.G. Masaryk – Josef Svatopluk Machar*. svazek I. (1893-1895), 2017, s. 119.

¹⁵⁴ Masaryk, *Česká otázka: snahy a tužby národního obrození*, 1990 s. 148.

¹⁵⁵ Masaryk, *Česká otázka: snahy a tužby národního obrození*, 1990 s. 137.

¹⁵⁶ Masaryk, *Karel Havlíček: snahy a tužby politického probuzení*, s. 509.

¹⁵⁷ Havlíček, *Dílo II*, 1986, s. 158.

Pro Masaryka bylo politikou vše, co se týkalo lidské obce.¹⁵⁸ Svobodné a odpovědné fungování jedince uvnitř obce Havlíček precizně vyložil ve svém článku *Co jest obec*, který je však svým obsahem spíše filosofickým pojednáním o podstatě pospolitě lidské existence. Objevuje se zde také téma společenské rovnosti uvnitř obce, jež posléze Masarykovi umožní odkazovat při kritice šlechtických privilegií na Havlíčkovy výroky.

Při obhajobě myšlenky všeobecného volebního práva se Masaryk v *České otázce* odvolává na stejný požadavek vyslovený již Havlíčkem.¹⁵⁹ V rámci konstitučních a federalizačních požadavků Havlíček požadoval vedle všeobecného volebního práva, také zrušení všech politických tříd. Na rozdíl od Masaryka, který kladl důraz i na ženskou emancipaci, u Havlíčka explicitně vyřčený požadavek na volební právo žen zatím nenacházíme.

V čem se Masaryk vůči Havlíčkovi vymezuje, je, jak již bylo výše zmíněno, národnostní antagonismus vůči Němcům. Nutno v tomto bodě zdůraznit, že Havlíček skutečně na Němce ve svých člancích posměšně útočil, například, když omlouval jejich nedostatek rozumu tím, že všichni svůj rozum vkládají do knih.¹⁶⁰ Havlíček si však i přes svou občasnou nevraživost vůči Němcům uvědomoval jejich místo v českém prostoru a v rámci svého národního programu prezentoval vizi nechat oblasti v Čechách, kde žije většina Němců, pod německou správou.¹⁶¹

Stejně jako pro Havlíčka, tak i pro Masaryka bylo důležité skloubení teorie s praxí. V tomto ohledu se občas uvádí, že Masaryk převzal od Havlíčka metodologickou opatrnost při rozlišování konstituční formy a praxe.¹⁶² Po panovníkově souhlasu omezení své moci ústavou nepřestal Havlíček totiž po roce 1848 upozorňovat veřejnost na nutnost dbát na vydobyté politické úspěchy. Havlíček požadoval od schválení konstituční formy vlády v Rakouském císařství přijetí této státoprávní formy v život.¹⁶³

¹⁵⁸ Machovec, Tomáš G. Masaryk, 1968, s. 170.

¹⁵⁹ Masaryk, *Česká otázka: snahy a tužby národního obrození*, 1990, s. 180.

¹⁶⁰ Havlíček, *Dílo I*, 1986, s. 299.

¹⁶¹ Havlíček, *Dílo II*, 1986, s. 314.

¹⁶² Soubigou, Tomáš Garrigue Masaryk, 2004, s. 94.

¹⁶³ Havlíček, *Dílo II*, 1986, s. 314.

2.5 Masarykova realizace Havlíčkových demokratických myšlenek

Masarykovi se nakonec realistický přístup k politice z dlouhodobého hlediska vyplatil, i když bychom mohli namítat, že během 1. světové války se stal spíše revolucionářem, než že by setrval v pozici realistického politika. Ve své podstatě si však po celou dobu svého profesního života tento realistický ráz drobné a poctivé práce udržel. „*Filosofové stát většinou budovali ideálně, vytvořit jej skutečnou politickou akci – to v celých dějinách bylo dáno jen jednomu mysliteli, a to právě Masarykovi.*“¹⁶⁴ I když jsme na mnoha místech dokázali výstavbu Masarykova politického programu na Havlíčkových myšlenkách, nemůžeme opomenout zdůraznit, že Havlíček se tyto myšlenky snažil prosazovat stejně vytrvale jako Masaryk, avšak ve své době u vedení státu s reformními požadavky těžce narazil. Masaryk sám musel svůj program prezentovat po dvě desetiletí, a i tak s ním byl často za politického outsidera. Program Havlíčkův i Masarykův je totiž programem ryze demokratickým. Myšlenky, které oba veřejně proklamovali ve svých žurnalistických a jiných pracích, byly tehdejší vrchní představitelé státu do očí. Pokud Masaryk v 90. letech 19. století bojuje za všeobecné volební právo, tehdejší vývoj mu pozvolna dává, ač s výhradami, za pravdu, avšak Havlíček s podobnými úvahami ve 40. letech musel působit jako zjevení. Havlíčkovo předběhnutí doby v politických otázkách zřejmě zapříčinilo rozkvět jeho kultu v 60. a 70. letech 19. století, kdy se k jeho myšlenkám veřejně přihlásila Národní strana svobodomyšlná.

Přestože v duchu myšlenek Karla Havlíčka Masaryk o rozpad Rakouska-Uherska před válkou nestál, tak aktivně přemýšlel o jeho možné demokratizaci.¹⁶⁵ Demokracie byla Masarykovi pozitivním náhledem na život. Sám se ve svých úvahách nad demokratickými myšlenkami Havlíčka pozastavoval a až po důkladném rozboru mohl označit Havlíčkovu filosofii za všecek smysl realistického humanismu.¹⁶⁶ Už tímto přiřčením dvou pro Masaryka tak důležitých fenoménů jako realismus a humanismus, dává Havlíčkovým myšlenkám punc nositele jeho humanitní ideje. Na rozdíl od morálních požadavků občanské rovnosti a lidské svobody bylo třeba některé politické myšlenky aktualizovat na současný stav vývoje. Po vypuknutí první světové války připisoval Masaryk autokracii morální a

¹⁶⁴ Patočka, Češi I, 2006 s. 343.

¹⁶⁵ Soubigou, Tomáš Garrigue Masaryk, 2004, s. 94.

¹⁶⁶ Masaryk, Karel Havlíček: snahy a tužby politického probuzení, 1904, s. 522.

historickou odpovědnost za úpadek evropské civilizace.¹⁶⁷ Celý realistický program demokratické československé republiky poté důkladně vyložil ve spisu *Světová revoluce*, která je prakticky syntézou původních Havlíčkových demokratických myšlenek, Masarykových národně programových prací z 90. let a reflexí historického vývoje národně emancipačního procesu. Na místo nereformovatelné monarchie prosazoval vznik nových národních států.¹⁶⁸ Za heslo literárního a uměleckého realismu označil symbolicky pravdu a pravdivost s tím, že toto heslo musí být vždy zároveň i heslem politickým.¹⁶⁹

Havlíčkovy demokratické myšlenky našly díky Masarykově politické činnosti své praktické uplatnění. První republika měla rozhodně jako každá historická epocha své vady na kráse, přesto můžeme konstatovat, že se v ní Havlíčkovy a Masarykovy myšlenky občanské rovnosti, socializace vzdělání, všeobecného volebního práva a lidské svobody staly skutečností.

¹⁶⁷ Soubigou, Tomáš Garrigue Masaryk, 2004, s. 87.

¹⁶⁸ Křen, Dvě století střední Evropy, 2019, s. 405.

¹⁶⁹ Masaryk, Srovnal (eds.), Světová revoluce: za války a ve válce 1914-1918, 2005, s. 369.

Závěr

Vliv názorů a postojů K. H. Borovského na filosofii T. G. Masaryka jsme zjišťovali primárně rozborem Masarykových filosofických spisů a textů Havlíčkovy žurnalistické činnosti. Na základě této metody jsme mohli identifikovat, zda je kontinuita názorů Masarykem v jeho spisech explicitně vyřčena či nikoliv. Dále jsme na základě této srovnávací metody mohli pozorovat genezi národního programu v teoretické podobě prvotně konstruovaném Havlíčkem a později modifikovaném Masarykem. Texty nám také prozradily některé postoje důležitých osobností národně emancipačního procesu.

Explicitně vyjádřené znaky kontinuity a diskontinuity jsme poté podrobili vlastní reflexi, díky které jsme mohli například zpochybnit Masarykovu interpretaci Havlíčkova antagonismu vůči Němcům. Z hlediska této následné reflexe jsme mohli též poukázat na některá nepříliš lichotivá vyjádření Masaryka i Havlíčka k tématu slovenské otázky.

Studium korespondence nám poté jednoznačně dokázalo, jak byl Havlíčkův odkaz pro Masaryka důležitý a jak mu zároveň sloužil jako memento k poctivé práci. Dále nám korespondence také potvrdila pravdivost vyjádření týkající se důležitosti osobnosti Karla Havlíčka v procesu národního obrození předkládaném Masarykem v jeho pracích. Masaryk si Havlíčka vážil jako žurnalisty i jako politického myslitele.

V práci nás dále zajímalo naplňování rozebíraných myšlenek v praxi. Zkoumali jsme, jak z hlediska kritického a politického realismu Masaryk a Havlíček přistupovali k informacím s potřebou vždy objasnit jejich pravou podstatu. Praktická realizace národního programu, o kterou se Havlíček po červnových událostech roku 1848 dále osaměle snažil, mohl Masaryk díky své vytrvalé politické činnosti za 1. světové války uvést ve skutečnost. Limity, které jejich národnímu programu přinášela zkosnatělá rakouská politika, byly díky světové revoluci odstraněny, a tak mohl tento desítky let připravovaný program konečně vejít v život.

Za pomoci vědeckých prací některých významných filosofů a historiků jsme se pokoušeli postihnout skutečnou podstatu Masarykových myšlenek. K tomuto účelu nám nejvíce posloužily výklady Jana Patočky a Milana Machovce, které se sice v některých

bodech rozchází, ba dokonce se vůči sobě i vymezují, ovšem právě tím nám představují pestrost přístupů k interpretaci Masarykovy filosofie.

Představené Havlíčkovy i Masarykovy myšlenky nám poskytly exkurz do teoretického, ale i praktického utváření moderní české státnosti. Předpokládáme, že tato práce do budoucna poslouží jako podnět k dalšímu studiu této demokratické linie myšlení v českém prostoru.

Studium Havlíčkových i Masarykových myšlenek je dnes důležité primárně z toho důvodu, že představují základ českého demokratického myšlení. V současné době se často člověk ve veřejném prostoru opět setkává s „hej demokraty“ a „hej vlastenci“, kteří se sice na Masarykovy myšlenky odvolávají, ale buď jim plně neporozuměli, nebo je v horším případě vůbec nečetli. V českém prostoru byla v 50. letech 20. století vůle Masarykovy myšlenky umlčet, je proto smutné, že dnes, když máme to štěstí žít v demokratickém zřízení, tak nám tyto myšlenky pod tlakem konzumního myšlení poněkud unikají. Myšlení, které nám tito dva velcí muži zanechali, je návodem k pravému lidství, jak říkal Masaryk k nejvyššímu cíli lidského života, tedy k humanitě.

Seznam použité literatury

Odborná literatura:

ERIKSEN, Thomas Hylland. *Sociální a kulturní antropologie: příbuzenství, národnostní příslušnost, rituál*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-465-6.

HAVLÍČEK BOROVSÝ, Karel. *Dílo I*. Praha: Československý spisovatel, 1986.

HAVLÍČEK BOROVSÝ, Karel. *Dílo II*. Praha: Československý spisovatel, 1986.

HAVLÍČEK BOROVSÝ, Karel. *Korespondence I 1831-1842*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017. Dopisy, deníky, dokumenty. ISBN 978-80-7422-474-4.

HAVLÍČEK BOROVSÝ, Karel. *Korespondence II 1843-1844*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2018. Dopisy, deníky, dokumenty. ISBN 978-80-7422-475-1.

KOČÍ, Josef. *České národní obrození*. Praha: Svoboda, 1978. Členská knihnice (Svoboda).

KŘEN, Jan. *Dvě století střední Evropy*. Vydání druhé. Praha: Argo, 2019. ISBN 978-80-257-2848-2.

MACURA, Vladimír. *Český sen*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998. Knihnice Dějin a současnosti. ISBN 80-7106-270-7.

MASARYK, T. G., J. S. MACHAR, Helena KOKEŠOVÁ a Petr KOTYK. *Korespondence T.G. Masaryk-Josef Svatopluk Machar: TGM-JSM = Correspondence T.G. Masaryk-Josef Svatopluk Machar*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2019. ISBN 9788088304029.

MASARYK, Tomáš Garrigue a Josef CACH. *O škole a vzdělání*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1990. Z dějin pedagogiky. ISBN 80-04-25554-X.

MASARYK, Tomáš Garrigue, KOKEŠOVÁ, Helena a Vlasta QUAGLIATOVÁ, ed. *Korespondence T.G. Masaryk – staročeši: TGM – FLR*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2009. ISBN 978-80-86495-59-0.

MASARYK, Tomáš Garrigue, SROVNAL, Jindřich, ed. *Světová revoluce: za války a ve válce 1914-1918*. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2005. ISBN 80-86495-27-2.

- MASARYK, Tomáš Garrigue. *Česká otázka: snahy a tužby národního obrození; Naše nynější krize: pád strany staročeské a počátkové směrů nových*. 8. vyd. Praha: Svoboda, 1990. Politické myšlení. ISBN 80-205-0061-8.
- MASARYK, Tomáš Garrigue. *Ideály humanitní: Problém malého národa; Demokraticismus v politice*. Praha: Melantrich, 1968. České myšlení.
- MASARYK, Tomáš Garrigue. *Karel Havlíček: snahy a tužby politického probuzení*. 2. vyd. Praha: Jan Laichter, 1904. Laichterův výbor nejlepších spisů poučných.
- MASARYK, Tomáš Garrigue. *Národ a dějiny jako sociologický problém: (výbor textů)*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018. ISBN 978-80-246-4120-1.
- OLŠOVSKÝ, Jiří. *Slovník filosofických pojmů současnosti*. 4., rozšířené a přepracované vydání. V Praze: Vyšehrad, 2018. ISBN 978-80-7601-001-7.
- PATOČKA, Jan. *Češi I*. Praha: OIKOYMENH, 2006. ISBN 80-7298-181-1.
- PATOČKA, Jan. *Češi II*. Praha: OIKOYMENH, 2006. ISBN 80-7298-182-X.
- RÁDL, Emanuel. *Dějiny filosofie I. starověk a středověk*. Praha: VOTOBIA, 1998. ISBN 80-7220-063-1.
- RÁDL, Emanuel. *Dějiny filosofie II. novověk*. Praha: VOTOBIA 1999. ISBN 80-7220-064-X.
- SOUBIGOU, Alain. *Tomáš Garrigue Masaryk*. Praha: Paseka, 2004. Historická paměť. ISBN 80-7185-679-7.
- SOUSEDÍK, Stanislav. *Dějiny, dějepis, filosofie dějin*. Praha: OIKOYMENH, 2019. Oikúmené (OIKOYMENH). ISBN 978-80-7298-371-1.
- SVOBODA, Jan a Aleš PRÁZNÝ, ed. *Česká otázka a dnešní doba*. Praha: Filosofia, 2017. ISBN 978-80-7007-505-0.
- URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*. Praha: Svoboda, 1982. Členská knižnice (Svoboda).
- VESELÝ, Zdeněk. *Dějiny českého státu v dokumentech*. [Praha]: Professional Publishing, 2012. ISBN 978-80-7431-064-5.

Biografie a memoáry:

ČAPEK, Karel. *Hovory s T.G. Masarykem*. Souborné vyd. Praha: Fr. Borový, 1947. Kmen (Fr. Borový).

LUDWIG, Emil. *Duch a čin: rozmluvy s Masarykem*. Praha: Čin, 1935. Knihovna Tvůrcové a díla.